

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**<< Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΑ, ΣΤΗΝ ΡΗΤΟΡΙΚΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ >>**

**ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΝΙΝΑ ΑΖΩΙΔΟΥ
ΑΕΜ: 2696**

**ΔΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΕΠΟΠΤΗΣ: κ. ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ
Β' ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: κ. ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ**

ΦΛΩΡΙΝΑ, 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό Πλαίσιο.....	3-4
1. Ο Βίος του Αριστοτέλη.....	5
1.2 Η φοίτηση του στην Ακαδημία.....	5-6
1.3 Τα έργα του Αριστοτέλη.....	6-8
1.4 Το συγγραφικό ύφος του Αριστοτέλη.....	8-9
2. Η Ρητορική Τέχνη.....	10-12
3. Η Προσωπικότητα του Ρήτορα.....	13-17
3.1 Τα τρία είδη του Ρητορικού Λόγου.....	17
3.2 Έντεχνες και Άτεχνες αποδείξεις.....	18-21
4. Απαραίτητες δεξιότητες Ρήτορα.....	22-23
5. Η Σπουδαιότητα της Γλώσσας για τον Αριστοτέλη.....	24-25
Επίλογος.....	26
6. Βιβλιογραφία.....	27-29

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο Αριστοτέλης γενικότερα εγκαινίασε τον σύγχρονο τρόπο γραφής της φιλοσοφίας και εμπλούτισε όσο κανείς άλλος το λεξιλόγιό της. Οι αριστοτελικές πραγματείες ως προς την οργάνωση και τη λογική τους θυμίζουν σύγχρονα επιστημονικά συγγράμματα. Είναι οργανωμένες κατά θέμα, αξιοποιούν τις κατακτήσεις των προγενεστέρων, εντοπίζουν σε κάθε τομέα φαινομένων τα σημαντικά προβλήματα, ενσωματώνουν τη διαλεκτική αντιπαράθεση. Και διέπονται από αντικειμενικότητα και νηφάλιο πνεύμα. Η πλειονότητα άλλωστε των σύγχρονων φιλοσοφικών, λογικών και επιστημονικών όρων έλκει την καταγωγή της από τον Αριστοτέλη: ύλη, δύναμη, αρχή, τέλος, ουσία, κατηγορία, υποκείμενο, θεωρία, πράξη, επαγωγή, συλλογισμός, ορισμός, γένος, είδος, φυσική, ποιητική, εντελέχεια, μεσότητα, είναι μερικοί από τους όρους που έπλασε ή μεταποίησε ο Αριστοτέλης για να αποκτήσει η επιστημονική γνώση το όργανό της. (Βασίλης Κάλφας, *Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ*. Διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/683/1/00.%209965_master_document.pdf)

«Η Ρητορική του Αριστοτέλη προσφέρει διαχρονικά μια ποικιλότητα των μορφών του πρακτικού λόγου από τον οποίο πηγάζει ο χαρακτήρας και το ήθος του ρήτορα. Για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο η δύναμη του πρακτικού λόγου είναι η φρόνηση. Ο λόγος και η φρόνηση είναι τα δύο βασικά συστατικά που καθιστούν τη ρητορική τέχνη ως ένα σύστημα που ασχολείται με τρόπους δημιουργίας πειθούς.» (Σωτηρία Τριαντάρη, *Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ*. Διαθέσιμο στο http://www.academia.edu/25510653/Η_ΡΗΤΟΡΙΚΗ_ΤΟΥ_ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ_ΣΤΗΝ_ΗΘΙΚΗ_ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ_ΤΟΥ_ΑΝΘΡΩΠΟΥ)

Συγκεκριμένα, η Ρητορική Τέχνη, αποτελεί ένα από τα πολλά έργα του Αριστοτέλη και είναι χωρισμένο σε τρεις τόμους (Α, Β & Γ). Ο φιλόσοφος, όρισε τη Ρητορική ως τέχνη της πειθούς, ταξινόμησε τους τρόπους πειθούς (επίκληση στη λογική, στο συναίσθημα και στο ήθος του ομιλητή) και επίσης, πρόσθεσε ότι ο ρήτορας μεταχειρίζεται τους ρητορικούς συλλογισμούς, τα *ένθυμήματα*, και τα *παραδείγματα*. Με δυο λόγια, θα λέγαμε πως, στο έργο αυτό, ο μεγάλος φιλόσοφος θεώρησε αναγκαίο να καθορίσει τα είδη της ρητορικής, ώστε να είναι σε θέση ο ρήτορας να χρησιμοποιεί τους κατάλληλους κάθε φορά *τόπους*. (Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=54&m=1)

Η Ρητορική, επομένως, αποτελεί μια Τέχνη αποτελεσματικής χρήσης της γλώσσας χάρη σε τεχνικές πειθούς και επικοινωνίας. Η αξία της Ρητορικής στην Παιδαγωγική έγκειται στο γεγονός πως η συγκεκριμένη τέχνη βελτιώνει τη δυνατότητα επικοινωνίας με τους άλλους μέσα από την ενεργητική ακρόαση και την ανάπτυξη διαλογικών συνηθειών, αποτελεί άσκηση των μαθητών σε δημοκρατικές συνήθειες, ενδυναμώνει τη σκέψη, την κριτική και τη δημιουργική ικανότητα των μαθητών χάρη στην ανεύρεση και παραγωγή επιχειρημάτων, αντεπιχειρημάτων και ανασκευών. Ο Αριστοτέλης συσχετίζει την Ρητορική με την ανέρευσή πιστευτών επιχειρημάτων και όπως ανεφέρει και στο Βιβλίο του, υπάρχουν δυο είδη ρητορικών επιχειρημάτων α) οι επαγωγικοί συλλογισμοί ή παραδείγματα και β) οι παραγωγικοί συλλογισμοί ή ενθυμήματα (βραχυλογικοί συλλογισμοί). Τα επιχειρήματα

προϋποθέτουν την «εύρεση» κατάλληλων προκειμένων και επιτυχών «λεκτικών τεχνικών» με σκοπό την συναίνεση του ακροατηρίου. (Φωτεινή Εγγλέζου, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (2013). Διαθέσιμο στο http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_RITORIKI/Egglezou-ToRitorikoEpixirima.pdf)

Κατα τον Αριστοτέλη, ο λόγος προϋποθέτει παιδείωση, όχι μόνο δηλαδή την λογική άσκηση αλλά και την καλλιέργεια αρετών. Με την παιδείωση του λόγου, επομένως, αποτιμάται ο λόγος με κριτήρια ηθικά, το ήθος του πολίτη αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα για την αξιοπιστία του λόγου. Η καλή χρήση του λόγου, η φιλοσοφική παιδείωση του είναι η βάση για την έμπρακτη θεμελίωση της ρητορικής παιδείας. (Σωτηρία Τριαντάρη, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΜΙΣΩΝΑ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ)

Στο έργο του, ο Αριστοτέλης, υπήρξε ο πρώτος συστηματικός ερευνητής της κοινωνικής επιρροής. Έτσι, στην Ρητορική του περιγράφει αναλυτικά την επιτυχημένη πειθώ, με το γνωστό Αριστοτελικό τρίπτυχο: **ήθος – πάθος – λόγος**. Ο λόγος, θεωρείται μια σειρά λογικών σκέψεων και επιχειρημάτων που ανταποκρίνονται στην κοινή λογική και την αντικειμενικότητα του ρήτορα, με πλούσιο αποδεικτικό υλικό. Το ήθος του ρήτορα, που αποτελεί και το αντικείμενο της πτυχιακής μου εργασίας, όπου η προσωπικότητα, η ανιδιοτέλεια, οι αξίες, οι πεποιθήσεις του επηρεάζουν θετικά την αλλαγή γνώμης του ακροατηρίου. Το πάθος, όπου ο ρήτορας εκτός από ένα έπιτυχημένο σχέδιο λογικής προσέγγισης της κοινής γνώμης, οφείλει να γνωρίζει και την συναισθηματική κατάσταση του ακροατηρίου του (επίπεδο, ποιότητα, δυνατότητες κ.α.) (Μαρία Λασσιθιωτάκη, ΠΕΙΘΩ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ: ΗΘΟΣ-ΠΑΘΟΣ-ΛΟΓΟΣ, Περιοδικό "Σύγχρονη Ψυχολογία" Διαθέσιμο στο <http://www.2search.gr/psychology/view.asp?article=13&catid=5&nav=0>).

Τέλος, τα τρία αυτά στοιχεία (της επιτυχημένης πειθούς), που τόνισε ο Αριστοτέλης στην Ρητορική του, ο λόγος, το ήθος και το πάθος, ως βασικά στοιχεία της ατομικής συγκρότησης του ρήτορα, στη σύγχρονη εκπαίδευση θα πρέπει να εκληφθούν ως το κομβικό σημείο στην εκπαιδευτική πράξη, με σκοπό την ανάπτυξη της λεκτικής και της ψυχολογικής επικοινωνιακής συμπεριφοράς. (Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ, Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ)

1. Ο Βίος του Αριστοτέλη

Όσον αφορά, τα βιογραφικά στοιχεία του Αριστοτέλη, αυτός γεννήθηκε μεταξύ Ιουλίου και Δεκεμβρίου του έτους 384 π.Χ. στα Αρχαία Στάγειρα της Χαλκιδικής (σημερινή ονομασία της περιοχής Λιοτόπι). Η γέννηση του Αριστοτέλη, οστόσο, βρισκόταν μακριά από το κέντρο των εξελίξεων στην Ελλάδα και από τα δραματικά γεγονότα του τέλους του 5ου αιώνα. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος είχε τελειώσει 20 χρόνια πριν, η δημοκρατία είχε αποκατασταθεί στην Αθήνα, η ανάμνηση όμως του άδικου τέλους του Σωκράτη ήταν πολύ ζωντανή. Ο πατέρας του Αριστοτέλη, ήταν ο Νικόμαχος, γιατρός του βασιλιά της Μακεδονίας Αμύντα Γ', τον οποίο είχε πατέρα ο Φίλιππος. Ο Νικόμαχος, που κατά το Σουίδα είχε γράψει έξι βιβλία ιατρικής και ένα φυσικής, θεωρούσε πρόγονό του, τον ομηρικό ήρωα και γιατρό Μαχάονα, το γιο του Ασκληπιού. Πίστευαν ότι και της μητέρας του η καταγωγή, ήταν θεϊκή. Ονομαζόταν Φαιστίς,, είχε έρθει με Χαλκιδείς αποίκους στα Στάγειρα και ανήκε στο γένος των Ασκληπιαδών. Ο Αριστοτέλης πρόωρα ορφάνεψε από πατέρα και μητέρα και την κηδεμονία του ανέλαβε ο φίλος του πατέρα του Πρόξενος, που ήταν εγκαταστημένος στον Αταρνέα της μικρασιατικής Αιολίδας, απέναντι από τη Λέσβο. Ο Πρόξενος, που φρόντισε τον Αριστοτέλη σαν δικό του παιδί, τον έστειλε στην Αθήνα σε ηλικία 17 ετών (367 π.Χ.), για να γίνει μαθητής του Πλάτωνα. (Ελλήνων Φιλοσοφία. Διαθέσιμο στο http://ellinonfilosofia.blogspot.gr/2011/03/blog-post_07.html)

Σχετικά με τον Πλάτωνα, αυτός γεννήθηκε στην Αθήνα το 428 π.Χ. και ανδρώθηκε μέσα στην ταραγμένη περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου και των δραματικών γεγονότων που ακολούθησαν την ήττα των Αθηναίων. Η οικογένειά του, ήταν μια από τις πιο γνωστές και παλιές οικογένειες της Αθήνας, με ιδιαίτερη παρουσία στα πολιτικά πράγματα, πάντοτε στο πλευρό των ολιγαρχικών. Ο Πλάτων ακόμη, ήταν ήδη 45 χρονών, όταν ίδρυσε πια την Ακαδημία και αγωνιζόταν να αποκαταστήσει τη μνήμη του δασκάλου του, του Σωκράτη, εμφανίζοντάς τον, ως πρωταγωνιστή σε ένα περίεργο είδος φιλοσοφικών κειμένων, που θυμίζουν θεατρικά έργα και γνωρίζουν μεγάλη επιτυχία.

1.2 Η φοίτηση του στην Ακαδημία

Στην σχολή αυτή λοιπόν, ο Αριστοτέλης παρέμεινε για είκοσι ολόκληρα χρόνια, μέχρι δηλαδή και τον θάνατο του μεγάλου του δασκάλου, του Πλάτωνα. Είναι μάλιστα γνωστό, μέσα από ποικίλες πηγές, πως ο Αριστοτέλης υπήρξε ο καλύτερος μαθητής του Πλάτωνα. Ακόμη και στο περιβάλλον της Ακαδημίας τους άφηνε όλους κατάπληκτους, όπως και τον ίδιο το δάσκαλό του, με την ευφυΐα και τη φιλοπονία του. Ο Πλάτωνας μάλιστα, ονόμαζε τον Αριστοτέλη, ως ο " νουν της διατριβής" και την κατοικία του ως "οίκον αγνώστου". Στο διάστημα οστόσο της θητείας του στην Σχολή, εκτός του ότι σπούδασε την πλατωνική φιλοσοφία, έθεσε και τα θεμέλια της δικής του θεωρίας, αναπτύσσοντας έτσι το δικό του ανεξάρτητο φιλοσοφικό σύστημα. Αξίζει οστόσο να τονίσουμε κάπου εδώ ότι τον καιρό που πήγε ο Αριστοτέλης στην Αθήνα (361 π.Χ) ο Πλάτων βρισκόταν στη Σικελία και υπεύθυνος της Ακαδημίας, ήταν ο Εύδοξος ο Κνίδιος, ο μεγαλύτερος μαθηματικός και αστρονόμος του 4ου αιώνα π.Χ. Για τον Εύδοξο ο Αριστοτέλης διατηρούσε πάντοτε

την καλύτερη γνώμη, όπως φαίνεται άλλωστε και από τον τρόπο που αναφέρεται σ' αυτόν στα έργα του. Με την επιστροφή του Πλάτωνα, η Ακαδημία θα γνωρίσει τις μέρες της μεγαλύτερης ακμής της, ακριβώς την περίοδο που ο νεαρός Αριστοτέλης μυείται βαθμιαία στα μυστικά της φιλοσοφίας.

Η Ακαδημία υπήρξε, θα λέγαμε, ένας θεσμός καινοτομικός. Ήταν σαν μια κλειστή οργάνωση ομοϊδεατών, που αποφάσισαν να ζήσουν από κοινού μια ζωή αφοσιωμένη στη φιλοσοφία και την επιστημονική γνώση. Υπήρξε κατά κάποιον τρόπο, η Ακαδημία, το πρώτο πανεπιστήμιο της αρχαιότητας, μια κλειστή σχολή φιλοσοφίας όπου είχε ιεραρχική δομή με επικεφαλής έναν σχολάρχη, ειδικευμένους ερευνητές, δασκάλους και μαθητές, τακτικά και δόκιμα μέλη. Το γνωστικό ιδεώδες και η αναζήτηση της αλήθειας, λειτουργούσε ως συνεκτικός δεσμός των μελών της πλατωνικής Ακαδημίας.

Για τον Πλάτωνα, ωστόσο η γνώση είχε αξία μόνο αν οδηγούσε στην ηθική βελτίωση των ατόμων και την ευδαιμονία του συνόλου. Το κυρίαρχο λοιπόν στοιχείο της Ακαδημίας ήταν ο κοινός τρόπος ζωής των μελών της, η κοινή αναζήτηση, ο δημιουργικός διάλογος, μέσα από τον οποίο η νέα γενιά των μαθητών έβρισκε τον δρόμο της. (Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C119/464/3085,12344/>)

1.3 Τα έργα του Αριστοτέλη

Όσο ζούσε ο Αριστοτέλης δημοσίευσε έναν περιορισμένο αριθμό έργων. Ήδη στην αρχαιότητα, τα έργα του Αριστοτέλη χωρίζονταν σε δύο κυρίως ομάδες. Την πρώτη την αποτελούσαν έργα με τα οποία ο Αριστοτέλης απευθυνόταν σε ένα πλατύτερο αναγνωστικό κοινό, ένα κοινό πέρα από το ακροατήριό του στην Ακαδημία και, αργότερα, στο Λύκειο. Οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα της ομάδας αυτής, ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, *εξωτερικά*. Τα σωζόμενα σήμερα έργα του αντιστοιχούν στη διδασκαλία που ο Αριστοτέλης έκανε στους προχωρημένους μαθητές του και που λέγονται "ακροαματικές ή εσωτερικές". Γι' αυτό και είναι γραμμένα σε συνεχή λόγο και όχι σε διάλογο και τα έργα της κατηγορίας αυτής είναι που μας σώθηκαν ολόκληρα.

Με λίγα λόγια, οι περισσότεροι μελετητές έχουν καταλάβει πως η διάκριση είναι μεταξύ των έργων που προορίζονται από τον Αριστοτέλη για το κοινό και τα πιο τεχνικά έργα που προορίζονται για χρήση μέσα στο σχολείο. Όλα σχεδόν τα έργα του Αριστοτέλη, είναι χειρόγραφα που τα κουβαλούσε μαζί στα μαθήματά του, μερικά μάλιστα από αυτά δεν είναι παρά σημειώσεις στη συντομότερη δυνατή μορφή, πρέπει επομένως να είχαν γραφεί για αποκλειστικά προσωπική χρήση, για να βοηθήσουν δηλαδή τη μνήμη του Αριστοτέλη την ώρα της παράδοσης (οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα αυτά *ακροαματικά*).

Όσον αφορά, την διάσωση των χειρόγραφων του Αριστοτέλη, πληροφορίες από αρχαίες πηγές μάς μεταφέρουν μια μυθιστορηματική εκδοχή τους. Έτσι, γνωρίζουμε πως τα χειρόγραφα του Αριστοτέλη κληροδοτήθηκαν μετά τον θάνατό του στους διαδόχους του στο Λύκειο, μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στη Σκήψη της

Μικράς Ασίας όπου έμειναν θαμμένα σε μια σπηλιά και ξεχασμένα για περισσότερο από διακόσια χρόνια, ώσπου αγοράστηκαν από κάποιον πλούσιο Αθηναίο, ο οποίος έμαθε για την ύπαρξη του πολύτιμου αυτού υλικού, στις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. και επέστρεψαν στην Αθήνα. Όταν όμως το 86 π.Χ. ο Ρωμαίος Σύλλας κυριέψε την Αθήνα, ανάμεσα στην πλούσια λεία που έστειλε από εκεί στη Ρώμη, ήταν και τα βιβλία του Αριστοτέλη. Νέες περιπέτειες άρχιζαν εκεί για τα βιβλία του μεγάλου φιλοσόφου. Αίτιοι τη φορά αυτή ήταν οι διάφοροι αντιγραφείς. Ωσπου στο δεύτερο μισό του 1ου αιώνα π.Χ. ανέλαβε και έφερε σε πέρας την έκδοση των έργων του Αριστοτέλη ο Ροδίτης Ανδρόνικος. Η έκδοση αυτή έδωσε το έναυσμα για μια συστηματική πλέον απασχόληση με τα έργα και τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Σύντομα άρχισε μάλιστα, με βάση τα αντίγραφα της έκδοσης αυτής, και ο σχολιασμός των έργων του Αριστοτέλη.

Μάλιστα, ο Ανδρόνικος συνένωσε τα διάφορα μαθήματα του Αριστοτέλη σε ενιαίες πραγματείες με κριτήριο την κοινότητα της θεματολογίας, ίσως να συμπλήρωσε και ο ίδιος κάποια κενά ή να διόρθωσε γλωσσικές ατέλειες, και έδωσε τελικά στις πραγματείες αυτές τον τίτλο που φέρουν και σήμερα. Και έτσι, με την έκδοση του Ανδρόνικου τα αριστοτελικά συγγράμματα πήραν την οριστική τους μορφή και αυτήν που έχουμε και εμείς σήμερα μπροστά μας όταν διαβάζουμε τον Αριστοτέλη.

Η σειρά με την οποία κατέταξε ο Ανδρόνικος τα έργα του Αριστοτέλη απεικονίζεται συνοπτικά στον παρακάτω πίνακα:

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ		
Ο Ρ Υ Α Ν Ο Ν	ΛΟΓΙΚΑ <i>Κατηγορίαι</i> <i>Περί ερμηνείας</i> <i>Τοπικά Περί των σοφιστικών ελέγχων</i> <i>Αναλυτικά πρότερα</i> <i>Αναλυτικά ύστερα</i>	ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ – ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑ <i>Τα μετά τα φυσικά</i>
		ΗΘΙΚΑ <i>[Ηθικά μεγάλα]</i> <i>Ηθικά Ευδήμεια</i> <i>Ηθικά Νικομάχεια</i>
	ΦΥΣΙΚΑ – ΒΙΟΛΟΓΙΚΑ <i>Φυσικά (Φυσική ακρόασις)</i> <i>Περί ουρανού</i> <i>Περί γενέσεως και φθοράς</i> <i>Μετεωρολογικά</i> <i>Περί ζωά ιστορίαι</i> <i>Περί ζώων μορίων</i> <i>Περί ζώων γενέσεως</i> <i>Περί ζώων πορείας</i> <i>Περί ζώων κινήσεως</i> <i>Περί ψυχής</i> <i>«Μικρά φυσικά»</i>	ΠΟΛΙΤΙΚΑ <i>Πολιτικά</i> <i>Αθηναίων Πολιτεία</i>
		ΡΗΤΟΡΙΚΗ & ΠΟΙΗΤΙΚΗ <i>Ρητορική τέχνη</i> <i>Περί ποιητικής</i>
		ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ <i>Εύδημος</i> <i>Περί φιλοσοφίας</i> <i>Περί ιδεών</i> <i>Προτρεπτικός</i> <i>Περί αγαθού</i>

Όπως βλέπουμε στο παραπάνω πίνακα, προηγούνται τα λογικά συγγράμματα, στα οποία ο Ανδρόνικος έδωσε τον τίτλο *Όργανον*, δηλαδή εργαλείο της γνώσης. Ακολουθούν τα φυσικά συγγράμματα, καθένα από τα οποία αφιερώνεται σε έναν τομέα φυσικών φαινομένων: τα *Φυσικά* μελετούν τις γενικές αρχές της φυσικής επιστήμης: το *Περί ουρανού*, τα *Μετεωρολογικά*, και το *Περί γενέσεως και φθοράς* μελετούν αντιστοίχως την κοσμολογία, τη μετεωρολογία και τη δομή της ύλης: το *Περί ψυχής* μελετά τη φυσιολογία του ανθρώπου, και τα πολυάριθμα βιολογικά του

συγγράμματα μελετούν τα έμβια όντα. Μετά τα φυσικά συγγράμματα, ο Ανδρόνικος τοποθέτησε ένα έργο που περιλαμβάνει τις γενικές αρχές της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, τις βασικές του θέσεις για τη φύση των όντων. Το ονόμασε *Μετά τα φυσικά*, ακριβώς γιατί έρχεται μετά τη μελέτη της φύσης - κι έτσι προίκισε τη μεταγενέστερη φιλοσοφία με μια νέα θεμελιώδη έννοια, την έννοια της «μεταφυσικής». Η πρακτική πλευρά της φιλοσοφίας, η μελέτη της ηθικής και πολιτικής συμπεριφοράς των ανθρώπων καλύπτονται αντιστοίχως με τα *Ηθικά* και τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη.

Τέλος, το αριστοτελικό έργο συμπληρώνεται με πραγματείες που αφιερώνονται σε διάφορες τέχνες, όπως η *Ρητορική*, που καθορίζει τους τύπους της πειστικής επιχειρηματολογίας, και η *Ποιητική*, που μελετά τη θεωρία της ποιητικής δημιουργίας και ειδικότερα της αρχαίας τραγωδίας.

(Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_055.html)

1.4 Το συγγραφικό ύφος του Αριστοτέλη

Είναι γνωστό ότι, τα γραπτά του Αριστοτέλη δεν είναι ιδιαίτερα ελκυστικά ούτε και απευθύνονται στον μέσο αναγνώστη. Για την κατανόησή των έργων του, ο αναγώστης πρέπει να έχει γνώση της προγενέστερης φιλοσοφικής παράδοσης αλλά και να είναι εξοικειωμένος με το πυκνό, δύσβατο και ξηρό ύφος του φιλοσόφου. Ίσως τα χαμένα «εξωτερικά» έργα του Αριστοτέλη να ήταν διαφορετικά (σύμφωνα με μαρτυρία του Κικέρωνα). Τα κείμενα πάντως που έχουμε σήμερα στην διαθεσή μας απαιτούν για την κατανόησή τους τη μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια από τον αναγνώστη. Χωρίς αμφιβολία, θα λέγαμε πως ο Αριστοτέλης, είναι ένας από τους πιο δύσκολους φιλοσόφους. Ο φιλόσοφος δεν παίζει με τις λέξεις, είναι πολύ σπάνια ειρωνικός, και μάλλον δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη αίσθηση του χιούμορ. Δείχνει να εκτιμά τον έντιμο συνομιλητή και αντίπαλο, αυτόν που, όπως λέει, «είναι με τέτοιο τρόπο προικισμένος από τη φύση, ώστε να αντιμετωπίζει με τη σωστή αγάπη και το σωστό μίσος καθετί που του παρουσιάζουν· μόνο τότε μπορεί να κρίνει σωστά πιο είναι το καλύτερο» (Τοπικά 163b12-16). Συνεπώς γράφει με νηφαλιότητα, οι κρίσεις του είναι αντικειμενικές, και η προσπάθειά του είναι να πείσει με επιχειρήματα το ακροατήριό του. Πολλές φορές έχει εξαρθεί ο παιδαγωγικός τόνος των γραπτών του, που διανθίζονται από πληθώρα παραδειγμάτων.

Όπως σημειώνει ο **Düring** ([1991], 67-68), «στα καλύτερα έργα του ο Αριστοτέλης γράφει έναν σαφή επιστημονικό πεζό λόγο που, παρ' όλη τη λιτή αντικειμενικότητά του, διατηρεί, σχεδόν σε κάθε φράση, έναν τόνο καθαρά προσωπικό. Θαυμάζουμε τη σφιχτοδεμένη συντομία και τη συχνά αμετάφραστη ακριβολογία της έκφρασής του, τη μεγάλη ποικιλία των λεκτικών μέσων με τα οποία ντύνει τις προτάσεις και τους ισχυρισμούς του δίνοντάς τους μια μορφή αντίστοιχη προς το περιεχόμενό τους, και καταλαβαίνουμε τότε γιατί επάινεσαν τη δύναμη που είχε ο λόγος του να πείθει. Δεν είναι υπερβολή να υποστηρίζουμε ότι ο Αριστοτέλης είναι ο δημιουργός του επιστημονικού λόγου και του επιστημονικού τρόπου έκθεσης». Παρ' όλα αυτά ο Αριστοτέλης μπορεί κατά περιπτώσεις να γίνει ιδιαίτερα

επιθετικός. Κάποιοι στοχαστές, όπως ο Ηράκλειτος, ο Μέλισσος ή ο Αντισθένης προκαλούν σταθερά, για διάφορους λόγους, την αντίδραση και την περιφρόνησή του.

Για τους διαδόχους του Πλάτωνα στην Ακαδημία, τους παλιούς του συντρόφους, γράφει με πολύ πάθος και δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει εναντίον τους χαρακτηρισμούς βαρείς, όπως ότι η φιλοσοφία τους είναι «μοχθηρή τραγωδία» και ότι ο λόγος τους θυμίζει «λόγο των δούλων» (Μετά τα φυσικά N 1090b13-1091a22). Κυρίως του είναι αδιανόητο πώς κάποιοι μπορούν να αμφισβητούν τα αυτονόητα δεδομένα του κοινού νου και της κοινής εμπειρίας.

Είπαμε λοιπόν τι είναι η φύση και τι σημαίνει ότι κάτι οφείλεται στη φύση και ότι είναι σύμφωνο με τη φύση. Το να αποπειραθούμε να δείξουμε ότι υπάρχει η φύση θα ήταν γελοίο, αφού είναι φανερό ότι υπάρχουν πολλά όντα σαν κι αυτά που αναφέραμε. Η προσπάθεια να αποδείξει κανείς το φανερό μέσω του μη φανερού χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που δεν μπορεί να διακρίνει αυτό που γίνεται από μόνο του γνωστό από εκείνο που δεν γίνεται (Φυσικά 193a1-6).

(Βασίλης Κάλφας, Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/683/1/00.%209965_master_document.pdf)

2. Η Ρητορική Τέχνη

Αρχικά, καλό είναι να αναφέρουμε πως γενικότερα, στην Αρχαιότητα υπήρχαν τρία πρώτα μαθήματα κλασσικής παιδείας. Η Γραμματική, η Λογική και η Ρητορική. Στους Αρχαίους Έλληνες η Ρητορική χρησίμευε για να τους προετοιμάσει κατάλληλα ώστε να μπορούν να ασχοληθούν με τα κοινά. Γνώριζαν ότι το να μιλήσει κανείς δημόσια είχε δυσκολίες. Η Ρητορική διδάσκει **ευγλωττία**, **συλλογισμούς** και **επιχειρήματα**. Η ευγλωττία η οποία πέρα από ένα κληρονομημένο ταλέντο είναι ένα αγαθό που μπορεί κανείς να το αποκτήσει εύκολα, αρκεί να το επιθυμεί να το καλλιεργήσει. Η ευγλωττία είναι ένα εργαλείο χρήσιμο, εκφραστικό καθώς και πανίσχυρο γλωσσικό. Ο Ρήτορας χρειάζεται να εκπαιδευτεί στην ικανότητα της κρίσης, της διάκρισης και της ορθής επιχειρηματολογίας. Ο Ρήτορας είναι σε θέση να μιλήσει για διάφορα θέματα μπροστά σε κοινό. Έχοντας ξεπεράσει τις δυσκολίες έκθεσης του εαυτού του, η αυτοπεποίθηση του και η αυτοεκτίμηση του από την κατοχή και την χρήση αυτών των τεχνικών και των δεξιοτήτων είναι μεγάλη. (Μανώλης Πολυχρονίδης, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ. Διαθέσιμο στο <http://www.rhetoric-in-athens.gr/%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7.html>)

Συγκεκριμένα, για τον Αριστοτέλη, η Ρητορική δεν συνιστά ουσιαστικά παρά έναν τρόπο εφαρμογής της διαλεκτικής. Η Ρητορική καταγράφεται ως τεχνική, διότι υπάρχει η δυνατότητα συστηματικής έκθεσης των εργαλείων που χρησιμοποιεί ο ρήτορας. Ακόμη, όπως άλλωστε αναφέρει και η πραγματεία του, η Ρητορική είναι όμοια με τη διαλεκτική· γιατί και οι δυο τους καταγίνονται με πράγματα τα οποία είναι σε όλους κοινά, που κατά κάποιον τρόπο όλοι μπορούν να τα γνωρίζουν, και δεν ανήκουν σε κάποια επιστήμη ξεχωριστή (*Ἡ ῥητορικὴ ἐστὶν ἀντίστροφος τῆ διαλεκτικῆ· ἀμφοτέραι γὰρ περὶ τοιούτων τινῶν εἰσὶν ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ πάντων ἐστὶ γνωρίζειν καὶ οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφωρισμένης· διὸ καὶ πάντες τρόπον τινὰ μετέχουσιν ἀμφοῖν*· (Τέχνη Ρητορικής 1354a.1).

Επειδή, ο ρήτορας διαπραγματεύεται και προσπαθεί να αποδείξει το πιθανό, δεν χρησιμοποιεί αυστηρά επιστημονικούς συλλογισμούς. Κινείται μεταξύ της λογικής επιχειρηματολογίας και της καλής γνώσης της ψυχολογίας και μέσω αυτών προσπαθεί να αντλήσει τα ενθυμήματα και κατ' επέκταση την κατάλληλη επιχειρηματολογία. Η λάθος χρήση της ρητορικής τέχνης είναι αυτή, η οποία ευθύνεται για την δυσφήμιση της. Παρόλα αυτά η ρητορική τέχνη είναι απαραίτητη, διότι υποδεικνύει τα λογικά σφάλματα και δύναται μ' αυτόν τον τρόπο να προστατέψει το αληθές και το δίκαιο. Την ρητορική μπορούμε να την προσδιορίσουμε ανάμεσα στην διαλεκτική και στην ηθική. Ο προσδιορισμός αυτός προκύπτει, εάν αναλογιστούμε τα μέσα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να καταστήσει τον λόγο του πειστικό. Ο χαρακτήρας ή η προσωπικότητα του πρέπει εξ αρχής να κάνει καλή εντύπωση στους ακροατές. Ύστερα έρχεται η ικανότητα να φορτίζει συναισθηματικά τον ακροατή με σκοπό να κερδίζει την συμπάθεια του. Πρέπει να είναι δηλαδή γνώστης των ανθρώπινων παθών και να δύναται να κάνει ηθικές παρατηρήσεις. Τέλος να είναι ικανός στην ανάπτυξη μιας λογικής επιχειρηματολογίας, η οποία καθιστά το ευλογοφανές ως υπαρκτό. Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά, η προσωπικότητα του ρήτορα, η γνώση των ανθρώπινων παθών και η τεχνική της λογικής επιχειρηματολογίας, είναι αυτά που τοποθετούν την ρητορική ανάμεσα στην διαλεκτική και στην ηθική.

Στη Ρητορική, ο Αριστοτέλης, ήδη από την αρχή της πραγματείας του προσδιόρισε τη ρητορική ως μέθοδο και τέχνη, διευκρινίζοντας την νοητική της δυναμική στην οποία βασίζει και την συγγένεια της με τη διαλεκτική και άφησε σαφέστατα να διαφανεί ότι η ρητορική ως μέθοδος και τέχνη αναπτύσσει δυναμικά έναν από τους τρόπους της πειστικότητας της, την λογική πειθώ. Τη δυναμική κίνηση της ρητορικής τέχνης, την οποία καθορίζει ο απόλυτος βαθμός πειστικότητας του ακροατηρίου συναρτά η λογική πειθώ σε συνδυασμό με την ψυχολογική πειθώ, την οποία δημιουργούν τα συναισθήματα που διεγείρει ο ρήτορας στην ψυχή των ακροατών σε συνάρτηση και με τον χαρακτήρα του ρήτορα. Το ήθος και το πάθος ενδυναμώνουν την ψυχολογική πειθώ και προσανατολίζουν αισθήματα και σκέψεις του ακροατηρίου στην καθορισμένη από το ρήτορα συλλογιστική παραγωγή των επιχειρημάτων. (Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ, Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ)

Ο μελετητής **Christof Rapp**, ο οποίος σπούδασε την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τις Αριστοτελικές αντιλήψεις, αναφέρει πως:

« Ο Αριστοτέλης συμεριζεται απόλυτα την απορριπτική στάση του Πλάτωνα απέναντι στην παραδοσιακή ρητορική· στο 1ο κεφάλαιο του 1ου βιβλίου της Ρητορικής επικρίνει τα υπάρχοντα ρητορικά εγχειρίδια, επειδή ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με ζητήματα όπως το πρέπει να εισάγουμε και να κλείνουμε έναν λόγο, ή το πώς, μέσω συκοφάντησης και διέγερσης έντονων συναισθημάτων, μπορούμε να προκαλούμε σύγχυση στους δικαστές και να θολώνουμε την κρίση τους. Αυτή η κριτική για την κατάσταση της ρητορικής τέχνης δεν πρέπει όμως να μας οδηγήσει στο σημείο να εγκαταλείψουμε τον χώρο του δημόσιου λόγου στους παραδοσιακούς ρήτορες. Επειδή οι λόγοι στο δικαστήριο, στην εκκλησία του δήμου και σε εορταστικές εκδηλώσεις ασκούν, ιδίως μέσα σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον, σημαντική επίδραση και συμβάλλουν στην εξασφάλιση της ευημερίας της πόλης, όποιος ενδιαφέρεται για το καλό της πόλης πρέπει να φροντίζει ώστε οι επηρεαζόμενες από λόγους δημόσιες διαδικασίες λήψης αποφάσεων να εξελίσσονται βάση κάποιας ορθολογικότητας, ή τουλάχιστον να διασφαλίζεται σε αυτές η επιρροή των σκεπτόμενων δυνάμεων της πόλης, που προσανατολίζονται στο κοινό καλό. Μπορούμε να πλησιάσουμε αυτόν τον στόχο μέσω μιας ρητορικής τεχνικής η οποία διατηρεί μεν τη ρητορική επίδραση, επιτρέποντας να πείθουμε όπως οι επικρινόμενες ρητορικές τέχνες, πετυχαίνει όμως αυτήν την πειθώ όχι με σύγχυση και αντιπερισπασμό αλλά με αντικειμενική πραγμάτευση των σχετικών με την περίπτωση ζητημάτων. Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι έχει ανακαλύψει μια τέτοια τεχνική συλλαμβάνοντας μια ρητορική που έχει αντικειμενικό προσανατολισμό, επιχειρηματολογεί και ευθυγραμμίζεται προς τη διαλεκτική. Θεμελιώδης είναι η ιδέα ότι πειθόμαστε, όταν πιστεύουμε ότι κάτι έχει αποδειχτεί (Ρητορική 1355a 5 κ.ε.). Αν αυτό ισχύει, η ρητορική μπορεί να αναδειχθεί ως κλάδος που είναι σε θέση να ανακαλύπτει για κάθε δεδομένο αντικείμενο τη δυνατότητα παραγωγής πειθούς. Επιπλέον, σύμφωνα με αυτήν τη βασική αρχή, το σημαντικότερο μέσο πειθούς συνίσταται στη διατύπωση αποδείξεων για εκείνα τα ζητήματα για τα οποία θέλουμε να πείσουμε τους ακροατές μας. Μια απόδειξη όμως είναι για τον Αριστοτέλη πάντα ένα είδος παραγωγής (συλλογισμού)· αντίθετα προς την επιστημονική απόδειξη, η ρητορική απόδειξη δεν εκκινεί από τις ανώτατες και αληθείς αρχές ενός γνωστικού χώρου, αλλά επιχειρεί να στηριχθεί σε προκείμενες ήδη αναγνωρισμένες από τους ακροατές.»

(Christof Rapp, ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο <https://ekivolosblog.wordpress.com>)

Της ίδιας άποψης, είναι και ο Βασίλης Κάλφας, ο οποίος ορίζει και αυτος από την μεριά του, την Ρητορική ως την ικανότητα να βλέπεις σε κάθε ζήτημα ποια είναι τα διαθέσιμα μέσα της πειθούς. « *Ετούτο δεν είναι έργο καμιάς άλλης τέχνης· γιατί από τις άλλες τέχνες καθεμιά τους μόνο για το αντικείμενό της μπορεί να διδάσκει και να πείθει. Έτσι η ιατρική διδάσκει και πείθει για τα υγιεινά και τα νοσηρά, η γεωμετρία για τις ιδιότητες των μεγεθών, η αριθμητική για τους αριθμούς, και αντίστοιχα οι λοιπές τέχνες και επιστήμες. Όμως η ρητορική, σχεδόν για καθετί που μπορεί να παρουσιαστεί, μοιάζει να μπορεί να βρει τι το πειστικό υπάρχει σε αυτό – και γι' αυτό λέμε πως η τέχνη της δεν περιορίζεται μόνον σε ένα γένος των πραγμάτων. Τα μέσα της πειθούς διαιρούνται σε έντεχνα και μη. Μη έντεχνα ονομάζω όσα μέσα πειθούς δεν τα φτιάχνουμε εμείς, αλλά προϋπάρχουν: τέτοια είναι οι μάρτυρες, οι ομολογίες που αποσπώνται με βασανιστήρια, οι συμβάσεις και τα παρόμοια· έντεχνα είναι εκείνα τα μέσα πειθούς που μπορούμε να κατασκευάσουμε εμείς οι ίδιοι, εφαρμόζοντας τη μέθοδο της τέχνης· έτσι λοιπόν τα μη έντεχνα δεν έχουμε παρά να τα χρησιμοποιήσουμε, τα έντεχνα χρειάζεται να τα βρούμε. Τα μέσα της πειθούς που φτιάχνουμε με τον λόγο είναι τριών ειδών: ο χαρακτήρας του ομιλητή, η δημιουργία μιας ορισμένης προδιάθεσης στον ακροατή και, τέλος, ο ίδιος ο λόγος, όταν αποδεικνύει, ή φαίνεται να αποδεικνύει, κάτι. Από τον χαρακτήρα του ομιλητή πειθόμαστε όταν ο λόγος ειπωθεί με τέτοιον τρόπο που να αναδεικνύει τον ομιλητή ως άνθρωπο αξιόπιστο. Γιατί γενικώς, και σε όλα τα ζητήματα, τους έντιμους και χρηστούς ανθρώπους τους εμπιστευόμαστε περισσότερο και πιο εύκολα, ειδικά όμως εκεί που δεν υπάρχει ακριβής γνώση, εκεί που υπάρχει αβεβαιότητα, τους εμπιστευόμαστε πλήρως. Ωστόσο το ποιος είναι ο χαρακτήρας του ομιλητή είναι κάτι που πρέπει να προκύπτει από τα λεγόμενά του και όχι από την αντίληψη που έχουμε, εκ των προτέρων, σχηματίζει για το ποιόν του. Δεν ισχύει αυτό που ορισμένοι υποστηρίζουν στα βιβλία τους, πως το να είναι χρηστός άνθρωπος, ο ομιλητής δεν συμβάλλει καθόλου στο να κάνει τον λόγο πειστικό: αντίθετα, θα λέγαμε πως ο χαρακτήρας του ομιλητή είναι ίσως το ισχυρότερο μέσο της πειθούς. Η πειθώ εξαρτάται από τους ακροατές, όταν ο λόγος τούς κάνει να συγκινηθούν. Γιατί δεν κρίνουμε με τον ίδιο τρόπο όταν λυπόμαστε και όταν χαιρόμαστε, όταν αγαπάμε και όταν μισούμε· και όπως είπαμε πιο πάνω, αυτό είναι το μόνο πράγμα που εξετάζουν οι τωρινοί συγγραφείς των εγχειριδίων. Όμως για όλα ετούτα θα μιλήσουμε διεξοδικά πιο κάτω, όταν θα πούμε για τα συναισθήματα. Τέλος, η πειθώ εξαρτάται από τον λόγο όταν, χρησιμοποιώντας εκείνα τα στοιχεία της υπόθεσης που μπορούν να πείσουν, δείξουμε πως κάτι είναι, ή φαίνεται να είναι, αληθές. »*

(Βασίλης Κάλφας, Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/683/1/00.%209965_master_document.pdf)

3. Η προσωπικότητα του Ρήτορα

Αρχαίο Κείμενο Ρητορικής:

«τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν: αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἦθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι. [4] διὰ μὲν οὖν τοῦ ἦθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα: τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶπτον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ προδοδεοζᾶσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα: οὐ γὰρ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν τεχνολογούντων, οὐ τίθεμεν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ἐπιεικειᾷ τοῦ λέγοντος, ὡς οὐδὲν συμβαλλομένην πρὸς τὸ πιθανόν, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος». (Ρητορική, 1356a)

(Αριστοτέλης, Ρητορική Α'. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 139-143)

Μετάφραση:

«Ο ρητορικός λόγος λειτουργεί πειστικά με τρεις τρόπους: άλλοτε μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα, άλλοτε μέσω της συγκεκριμένης διάθεσης που δημιουργεί στην ψυχή του ακροατή και άλλοτε με τα αποδεικτικά ή φαινομενικά αποδεικτικά επιχειρήματα που περιέχει ο ίδιος. Με τον χαρακτήρα του ο ρήτορας πείθει όταν μιλάει με τέτοιο τρόπο ώστε ο λόγος του να τον κάνει αξιόπιστο· γιατί στους έντιμους ανθρώπους χαρίζουμε σε μεγαλύτερο βαθμό και με περισσότερη προθυμία την εμπιστοσύνη μας για όλα, βέβαια, εν γένει, τα θέματα, κατά τρόπο όμως απόλυτο για τα θέματα στα οποία δεν υπάρχει βεβαιότητα και μας αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας. Και αυτό όμως πρέπει να προκύπτει από τον λόγο και όχι να είναι το αποτέλεσμα μιας καλής ιδέας που έχουμε από πριν για τον ρήτορα: εγώ δεν δέχομαι, όπως το δέχονται κάποιοι συγγραφείς εγχειριδίων ρητορικής, ότι η εντιμότητα του ρήτορα δεν αποτελεί στοιχείο της ρητορικής τέχνης, γιατί δήθεν δεν συντελεί καθόλου στο να πεισθεί ο ακροατής· ίσα ίσα θα έλεγα ότι ο χαρακτήρας του ρήτορα είναι σημαντικότερο μέσο πειθούς». (Αριστοτέλης, «Ρητορική» Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 136-161. Διαθέσιμο στο http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C130/652/4163,19401/extras/texts/indexa_02_aristotelis.html)

Συνεπώς, η προσωπικότητα, η ανιδιοτέλεια, οι πεποιθήσεις και οι αξίες ενός ρήτορα είναι φανερό ότι επηρεάζουν την αλλαγή γνώμης του ακροατηρίου. Ενώ αντίθετα η μη ηθικότητα ενός ρήτορα οδηγεί σε αρνητικά αποτελέσματα και καταστρέφει την γέφυρα επικοινωνίας μεταξύ του ρήτορα και του ακροατηρίου. Παράλληλα, χρέος του ρήτορα, προκειμένου να πείσει, είναι να γνωρίζει το επίπεδο, την ποιότητα, τις δυνατότητες του ακροατηρίου, την συναισθηματική του κατάσταση ακόμη και τις παράλογες θέσεις του. Διαφορετικά δεν θα είναι σε θέση να επιτύχει και να περάσει στο ακροατήριο του τα λεγόμενα του με τελικό αποτέλεσμα να τους πείσει για τα όσα υποστηρίζει. (Μαρία Λασσιθιωτάκη, ΠΕΙΘΩ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ: ΗΘΟΣ-ΠΑΘΟΣ-ΛΟΓΟΣ, Περιοδικό "Σύγχρονη Ψυχολογία". Διαθέσιμο στο <http://www.2search.gr/psychology/view.asp?article=13&catid=5&nav=0>)

Ο Αριστοτέλης προσθέτει, στην συνέχεια του βιβλίου του, τα είδη της Ρητορικής σε κατηγορίες και παραθέτει τους στόχους στους οποίους αποσκοπεί ο

κάθε ρήτορας. Απο την παρακάτω μετάφραση, του προτότυπου κειμένου του φιλόσοφου, γίνεται φανερό ποια είναι τα είδη και οι στόχοι του καθενός αντίστοιχα:

Ο καθένας τους έχει και τον δικό του χρόνο: ο συμβουλευτικός ρήτορας τον μέλλοντα (15) (γιατί, είτε προτρέπει είτε αποτρέπει, δίνει συμβουλές για πράγματα που πρόκειται να συμβούν), ο δικανικός ρήτορας τον παρελθοντικό χρόνο (γιατί, είτε κατηγορεί είτε απολογείται, ο λόγος του είναι για πράγματα που έχουν ήδη γίνει), ο επιδεικτικός ρήτορας κατά κύριο λόγο τον ενεστώτα (γιατί ο έπαινος ή ο ψόγος όλων τους αναφέρεται σε σύγχρονα γεγονότα), δεν είναι όμως λίγοι και αυτοί που χρησιμοποιούν επίσης τον παρελθοντικό χρόνο (20) —όταν υπενθυμίζουν πράγματα που έγιναν— ή τον μέλλοντα — όταν προδιαγράφουν πράγματα που πρόκειται να γίνουν.

Το καθένα από τα είδη αυτά έχει και έναν ιδιαίτερο τελικό στόχο, και καθώς τα είδη είναι τρία, τρεις είναι και οι τελικοί στόχοι. Στόχος του συμβουλευτικού ρήτορα είναι το ωφέλιμο και το βλαβερό (γιατί όποιος προτρέπει, συστήνει αυτό που συστήνει με την ιδέα ότι είναι καλύτερο, και όταν αποτρέπει, αποτρέπει από κάτι που κατά τη γνώμη του είναι χειρότερο)· τους άλλους στόχους τους χρησιμοποιεί συμπληρωματικά: (25) το δίκαιο ή το άδικο, το όμορφο ή το άσχημο. Των δικανικών ρητόρων ο στόχος είναι το δίκαιο και το άδικο, και αυτοί όμως δίπλα σ' αυτόν χρησιμοποιούν συμπληρωματικά και τους άλλους στόχους. Αυτοί, τέλος, που επαινούν ή ψέγουν έχουν για στόχο τους το όμορφο και το άσχημο, και αυτοί όμως συσχετίζουν αυτόν τον στόχο και με τους άλλους στόχους.

Η απόδειξη ότι ο στόχος του καθενός είναι αυτός που είπαμε είναι (30) ότι μερικές φορές ούτε που νοιάζεται ο ρήτορας να συζητήσει τα άλλα αυτά σημεία. Επί παραδείγματι ο δικανικός ρήτορας μπορεί να μην αμφισβητήσει καθόλου ότι η πράξη έγινε ή ότι προκάλεσε ζημία, δεν πρόκειται όμως ποτέ να παραδεχτεί ενοχή για άδικη πράξη· αν το έκανε, δεν θα χρειαζόταν καν να γίνει δίκη. Το ίδιο και οι συμβουλευτικοί ρήτορες: για όλα τα άλλα μπορεί συχνά και να αδιαφορούν, ότι όμως δεν συμβουλεύουν χρήσιμα πράγματα (35) ή ότι αποτρέπουν από χρήσιμα πράγματα, αυτό δεν θα το δέχονταν ποτέ· συχνά δεν νοιάζονται καθόλου να αποδείξουν ότι είναι άδικο να υποδουλώνεις γειτονικούς λαούς και αυτούς που δεν σου έχουν κάνει κανένα κακό. Παρόμοια και αυτοί που επαινούν ή ψέγουν δεν εξετάζουν καθόλου αν η πράξη του τάδε ήταν ωφέλιμη γι' αυτόν ή βλαβερή· [1359a] ίσα ίσα πολλές φορές θεωρούν άξιο επαίνου το ότι, αδιαφορώντας για το προσωπικό του συμφέρον, έκανε κάτι που ήταν όμορφο· επαινούν π.χ. τον Αχιλλέα που πρόστρεξε στον φίλο του τον Πάτροκλο, μολοντί ήξερε ότι ήταν μοιραίο τότε γι' αυτόν να πεθάνει, ενώ μπορούσε να μείνει ζωντανός: (5) για τον Αχιλλέα ο θάνατος αυτού του είδους ήταν πιο ωραίος· το συμφέρον του, βέβαια, ήταν να μείνει στη ζωή.

Από αυτά που είπαμε έγινε φανερό ότι ο ρήτορας είναι ανάγκη να έχει, πρώτα πρώτα, έτοιμες τις προκείμενες προτάσεις του πάνω στα τρία αυτά σημεία. Τα τεκμήρια, τα πιθανά και οι ενδείξεις είναι οι προκείμενες προτάσεις του ρήτορα. Γενικά ο συλλογισμός βασίζεται σε προκείμενες προτάσεις, και το ενθύμημα είναι ένας συλλογισμός που τον αποτελούν προκείμενες σαν αυτές που είπαμε.

Με δεδομένο τώρα ότι δεν μπορεί ούτε να έχουν γίνει στο παρελθόν ούτε να γίνουν στο μέλλον τα αδύνατα πράγματα αλλά μόνο τα δυνατά· με δεδομένο επίσης ότι αυτά που δεν έγιναν ή δεν πρόκειται να γίνουν δεν είναι δυνατό τα πρώτα να έχουν γίνει στο παρελθόν και τα δεύτερα να γίνουν στο μέλλον, υποχρεωτικά και ο συμβουλευτικός και ο δικανικός (15) και ο επιδεικτικός ρήτορας πρέπει να έχουν έτοιμες προκείμενες προτάσεις σχετικές με το δυνατό και το αδύνατο: το πράγμα μπορεί να έγινε ή δεν

μπορεί να γίνει; μπορεί να γίνει ή δεν μπορεί να γίνει; Επίσης: Δεδομένου ότι όλοι οι ρήτορες, είτε επαινούν είτε ψέγουν, είτε προτρέπουν είτε αποτρέπουν, είτε κατηγορούν είτε απολογούνται, όχι μόνο προσπαθούν να αποδείξουν αυτά που είπαμε, (20) αλλά και ότι το καλό ή το κακό, το όμορφο ή το άσχημο, το δίκαιο ή το άδικο είναι μεγάλο ή μικρό —είτε αντιμετωπίζοντας τα πράγματα καθεαυτά είτε συγκρίνοντάς τα μεταξύ τους—, είναι φανερό ότι θα πρέπει να έχουν προκείμενες προτάσεις και για το μέγεθος ή τη μικρότητα, για το μεγαλύτερο ή το μικρότερο — φυσικά, και από τη γενική άποψη αλλά και για την κάθε επιμέρους περίπτωση· (25) π.χ. ποιο καλό, ποια άδικη ή ποια δίκαιη πράξη είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη — το ίδιο και για τις υπόλοιπες περιπτώσεις. (Αριστοτέλης Ρητορική 1358a36–1359a29)

(Μτφρ. Δ. Λυπουρλής. 2002. Αριστοτέλης. Ρητορική Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=54&m=1)

Έτσι, ένας ρήτορας πρέπει να έχει έτοιμες τις προκείμενες προτάσεις του, όπου οι προκείμενες αυτές είναι τα τεκμήρια, τα πιθανά και οι ενδείξεις. Δεδομένου ότι, λίγες μόνο από τις προκείμενες των ρητορικών συλλογισμών είναι απολύτως αληθινές (γιατί τα πιο πολλά από αυτά που κρίνουμε και εξετάζουμε μπορούν να έχουν και μια άλλη, διαφορετική όψη: αυτά που κρίνουμε και εξετάζουμε είναι οι ανθρώπινες πράξεις, και οι ανθρώπινες πράξεις ανήκουν, όλες τους, σ' αυτήν την κατηγορία και καμιά τους, για να το πούμε έτσι, δεν έχει υποχρεωτικά μόνο μία όψη)· δεδομένου επίσης ότι τα συνήθη και πιθανά πράγματα πρέπει να αποδεικνύονται μόνο από άλλα του ίδιου είδους πράγματα και τα απολύτως αληθινά από άλλα απολύτως, επίσης, αληθινά πράγματα, (ότι είναι έτσι το ξέρουμε επίσης από τα Αναλυτικά), είναι φανερό ότι οι προτάσεις που αποτελούν τις προκείμενες των ενθυμημάτων είναι κάποιες φορές απολύτως αληθινές, τις περισσότερες όμως φορές δηλώνουν κάτι που είναι έτσι συνήθως: τα ενθυμήματα βασίζονται σε πιθανότητες και σε ενδείξεις· δεν μπορεί λοιπόν παρά τα δύο αυτά να αντιστοιχούν σ' αυτά τα δύο είδη προτάσεων, το ένα στο ένα και το άλλο στο άλλο.

Πιθανό είναι αυτό που συμβαίνει συνήθως, όχι όμως γενικά και απόλυτα, όπως το ορίζουν μερικοί, αλλά αυτό που, στον χώρο των πραγμάτων που μπορούν να έχουν και μια άλλη, διαφορετική όψη, σχετίζεται με αυτό ενσχέσει με το οποίο είναι πιθανό με τον ίδιο τρόπο που το γενικό σχετίζεται με το μερικό. Όσο για τις ενδείξεις, άλλες παρουσιάζουν τη σχέση του μερικού προς το γενικό και άλλες τη σχέση του γενικού προς το μερικό. Η ένδειξη που το περιεχόμενο της το αποδεχόμαστε υποχρεωτικά, είναι αυτό που λέμε τεκμήριο· γι' αυτήν που το περιεχόμενο της δεν το αποδεχόμαστε υποχρεωτικά, δεν διαθέτουμε λέξη που να δείχνει αυτή τη διαφορά. Ενδείξεις που το περιεχόμενο τους το αποδεχόμαστε υποχρεωτικά ονομάζω αυτές που μπορούν να γίνουν προκείμενες ενός συλλογισμού· γιατί και αυτού του είδους η ένδειξη είναι τεκμήριο· πραγματικά, όταν οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η πρότασή τους δεν είναι δυνατό να αντικρουσθεί, θεωρούν ότι προσφέρουν ένα τεκμήριο, κάτι δηλαδή αποδεδειγμένο και τελειωμένο – οι λέξεις τέκμαρ και πέρας δεν είχαν στην παλιά μας γλώσσα την ίδια σημασία;

Παράδειγμα ένδειξης που να παρουσιάζει τη σχέση του μερικού προς το γενικό είναι, π.χ., αν υποστηρίξαμε ότι ένδειξη για το ότι οι σοφοί είναι δίκαιοι αποτελεί το ότι ο Σωκράτης ήταν σοφός και δίκαιος. Αυτό είναι πράγματι μια ένδειξη, μπορεί όμως να ανασκευασθεί, έστω και αν ο λόγος αληθεύει· κι αυτό γιατί δεν

πρόκειται για συλλογιστικά ισχυρό συμπέρασμα. Αν όμως λέγαμε ότι αποτελεί ένδειξη για το ότι κάποιος είναι άρρωστος το ότι έχει πυρετό, ή για το ότι μια γυναίκα γέννησε το ότι έχει γάλα, αυτό είναι μια ένδειξη που την αποδεχόμαστε υποχρεωτικά: από όλες τις ενδείξεις αυτή μόνο είναι τεκμήριο· γιατί μόνο αυτή (με τον όρο, βέβαια, ότι αληθεύει) δεν μπορεί να ανασκευασθεί. Παράδειγμα, τώρα, ένδειξης που να παρουσιάζει τη σχέση του γενικού προς το μερικό είναι αν, π.χ., λέγαμε ότι αποτελεί ένδειξη πυρετού το ότι κάποιος αναπνέει γρήγορα· και αυτό όμως μπορεί να ανασκευασθεί, έστω και αν αληθεύει· γιατί είναι δυνατό κανείς να ασθμαίνει και μη έχοντας πυρετό. (Βασίλης Συμεωνίδης, Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΙΘΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ "ΡΗΤΟΡΙΚΗ" ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/c_likiu/pitho_Aristotelis.htm)

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν, τα λεγόμενα του Αριστοτέλη καταλήγουμε πως τα είδη των ρητορικών λόγων είναι τρία : ο συμβουλευτικός, ο δικανικός και ο επιδεικτικός.

Η συμβουλή είναι ή προτροπή ή αποτροπή. Η προτροπή ή αντίθετα η αποτροπή επηρεάζει την ψυχολογία και το ήθος του ακροατηρίου. Έτσι η σαφήνεια της επιχειρηματολογίας ενός ομιλητή θα οδηγήσει στην προτροπή του ακροατηρίου, ενώ αντίστοιχα τα αντιφατικά επιχειρήματα δηλαδή επιλογή κατάλληλων κατηγορημάτων που μπορεί να προβάλλει ο ρήτορας πιθανόν να οδηγήσουν στην αποτροπή του ακροατηρίου. Ακόμη στην προτροπή ο ομιλητής θα πρέπει να δημιουργήσει αισθήματα συμπόνιας, ευγνωμοσύνης και αγάπης στο ακροατήριο ενώ αντίθετα στην αποτροπή θα πρέπει να δημιουργήσει αισθήματα φθόνου, οργής και εχθρότητας (Σωτηρία Τριαντάρη, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο <http://www.academia.edu>)

Στη δίκη έχουμε ή κατηγορία ή απολογία. Στον επιδεικτικό λόγο έχουμε ή έπαινο ή ψόγο. Ο καθένας τους λόγος έχει και το δικό του χρόνο: ο συμβουλευτικός ρήτορας το μέλλοντα, ο δικανικός ρήτορας τον παρελθοντικό χρόνο, ο επιδεικτικός ρήτορας κατά κύριο λόγο τον ενεστώτα. Το καθένα από τα είδη αυτά έχει και έναν ιδιαίτερο τελικό στόχο, και καθώς τα είδη είναι τρία, τρεις είναι και οι τελικοί στόχοι: στόχος του συμβουλευτικού ρήτορα είναι το ωφέλιμο και το βλαβερό, του δικανικού ρήτορα το δίκαιο και το άδικο και του επιδεικτικού ρήτορα το όμορφο και το άσχημο.

Ο ρήτορας, λοιπόν, είναι ανάγκη να έχει πρώτα πρώτα έτοιμες τις προκείμενες προτάσεις του, δηλ. Τα τεκμήρια, τα πιθανά και τις ενδείξεις. Όλοι οι ρήτορες πρέπει να έχουν έτοιμες τις προκείμενες προτάσεις σχετικές με το δυνατό και το αδύνατο : το πράγμα μπορεί να έγινε ή δε μπορεί να έγινε; μπορεί να γίνει ή δε μπορεί να γίνει;

Έτσι λοιπόν, ο φιλόσοφος (Ρητορική 1.3) καθιέρωσε την κατάταξη των λόγων σε τρία γένη:

(α) στο συμβουλευτικό γένος ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται στην εκκλησία του δήμου ή σε άλλες, όχι απαραίτητα πολιτικές, συγκεντρώσεις. Μ' αυτούς παρέχονται συμβουλές για το μέλλον. Ο ρήτορας προτρέπει ή αποτρέπει τον λαό με σκοπό την επίτευξη του συμφέροντος ή την αποφυγή πολιτικών σφαλμάτων.

(β) στο δικανικό γένος ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται από τους διαδίκους στα δικαστήρια - και ήταν συνηθισμένο φαινόμενο πολίτες που δεν εμπιστεύονταν τις ρητορικές τους ικανότητες να αναθέτουν σε κάποιον επαγγελματία λογογράφο[114]

να τους ετοιμάσει ένα λόγο, που τον αποστήθιζαν για να τον απαγγείλουν οι ίδιοι στο δικαστήριο. Είναι επομένως, κατηγορίες ή απολογίες και έχουν σκοπό την απόδειξη της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου με βάση τον νόμο και το αίσθημα του δικαίου.

(γ) στο επιδεικτικό γένος ανήκουν λόγοι συνθεμένοι είτε για να ακουστούν σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις (σε γιορτές, σε υποδοχές, σε επιμνημόσυνες τελετές κλπ.), είτε για να κυκλοφορήσουν γραπτά, να διαδώσουν τις ιδέες και να *επιδείξουν* τη μαστοριά του συγγραφέα τους - συχνά και για να χρησιμεύσουν ως διδακτικό υπόδειγμα. Οι επιδεικτικοί ή πανηγυρικοί λόγοι είναι, κατά τον Αριστοτέλη, συγγενείς με τους συμβουλευτικούς λόγους. (Φάνη Κακριδή, ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ. Διαθέσιμο στο: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_051.html & Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία, Ρητορικά Κείμενα. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>)

Έτσι, όπως τονίζει και ο W.D Ross στο βιβλίο του, οι κλάδοι της Ρητορικής είναι τρεις. Ο ακροατής μπορεί να είναι είτε θεατής (θεωρός) είτε κριτής, και μπορεί να είναι κριτής των *γεγενημένων* ή των *μελλόντων*. Έτσι υπάρχει: 1) η συμβουλευτική ρητορική, που δείχνει ότι μια μελλοντική έκβαση θα είναι συμφέρουσα ή βλαβερή 2) η δικανική ρητορική, που δείχνει ότι μια πράξη του παρελθόντος υπήρξε νόμιμη ή παράνομη 3) η επιδεικτική ρητορική που στόχο της, έχει να δείξει τον ευγενή ή ευτελή χαρακτήρα ενός πράγματος που εντάσσεται στο παρόν. Ο πολιτικός ρήτορας, παρατηρεί ο Αριστοτέλης με αυστήρη ειρωνεία, μπορεί να παραδεχθεί ότι η λύση που υποστηρίζει είναι άδικη, δεν πρέπει όμως με κανένα τρόπο να παραδεχθεί ότι είναι ασύμφορη. (W.D (william David) Ross, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, 1877)

3.1 Τα τρία είδη του Ρητορικού Λόγου

Είπαμε λοιπόν, πως ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι τα μέρη που συνθέτουν τον ρητορικό λόγο είναι ο ομιλητής, το θέμα που πραγματεύεται και το ακροατήριο. Το ακροατήριο αποτελεί την τελική διεύθυνση του ρητορικού λόγου και είναι αυτό που στο τέλος καθορίζει το είδος του λόγου. Εάν το ακροατήριο αποτελείται από μέλη της εκκλησίας του Δήμου και πρόκειται να αποφασίσει για πράγματα τα οποία πρόκειται να γίνουν, τότε ο λόγος χαρακτηρίζεται συμβουλευτικός. Για πράγματα τα οποία έχουν ολοκληρωθεί και λαμβάνει απόφαση ο δικαστής-για παράδειγμα- χαρακτηρίζεται δικανικός. Τέλος, όταν ο απλός θεατής κρίνει την δεινότητα του ρήτορα, ο λόγος ονομάζεται επιδεικτικός.

Για τα είδη των ρητορικών λόγων ο ρήτορας πρέπει να είναι σε θέση να παράγει ρητορικούς συλλογισμούς. Ο Αριστοτέλης, στην ρητορική, όταν ορίζει τον ρητορικό συλλογισμό τον τοποθετεί διπλά στον διαλεκτικό και τον συσχετίζει με αυτό που αποκαλεί τόπους. Διαλεκτικούς και ρητορικούς συλλογισμούς χαρακτηρίζει τους συλλογισμούς που χρησιμοποιούνται για να αναλύσει κάποιος τους κοινούς τόπους. Οι τόποι έχουν μια ευρεία γκάμα πεδίων στα οποία βρίσκουν εφαρμογή πεδία όπως: το δίκαιο, η φυσική, η πολιτική και σε άλλα.
(Ραμαντάνης Νίκος, ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ «Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ

3.2 Έντεχνες και Άτεχνες αποδείξεις

Αρχαίο Κείμενο Ρητορικής:

(35)[2] τῶν δὲ πίστεων αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν αἱ δ' ἔντεχνοί. ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται ἀλλὰ προυπήρχεν, οἷον μάρτυρες βάσανοι συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν χρῆσασθαι, τὰ δὲ εὐρεῖν.

[1356a] (1)[3] τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν: αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἤθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι.

[4] διὰ μὲν (5) οὖν τοῦ ἤθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξιοπίστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα: τοῖς γὰρ ἐπεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θάπτον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ (10) προδοξάζεσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα: οὐ γάρ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν τεχνολογούντων, τίθεμεν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὴν ἐπεικειαν τοῦ λέγοντος, ὡς οὐδὲν συμβαλλομένην πρὸς τὸ πιθανόν, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἤθος.

[5] διὰ δὲ τῶν ἀκροατῶν, ὅταν εἰς πάθος ὑπὸ τοῦ λόγου προαχθῶσιν: (15) οὐ γὰρ ὁμοίως ἀποδίδομεν τὰς κρίσεις λυπούμενοι καὶ χαίροντες, ἢ φιλοῦντες καὶ μισοῦντες: πρὸς ὃ καὶ μόνον πειρᾶσθαι φαμεν πραγματεῦσθαι τοὺς νῦν τεχνολογούντας.

[6] περὶ μὲν οὖν τούτων δηλωθήσεται καθ' ἕκαστον, ὅταν περὶ τῶν παθῶν λέγωμεν, διὰ δὲ τοῦ λόγου πιστεύουσιν, ὅταν ἀληθές (20) ἢ φαινόμενον δεῖξωμεν ἐκ τῶν περὶ ἕκαστα πιθανῶν.

[7] ἐπεὶ δ' αἱ πίστεις διὰ τούτων εἰσὶ, φανερόν ὅτι ταύτας ἐστὶ λαβεῖν τοῦ συλλογίσασθαι δυναμένου καὶ τοῦ θεωρῆσαι περὶ τὰ ἤθη καὶ περὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τρίτον [τοῦ] περὶ τὰ πάθη, τί τε ἕκαστόν ἐστιν τῶν παθῶν καὶ ποιόν τι, καὶ ἐκ τίνων ἐγγίνεται (25) καὶ πῶς, ὥστε συμβαίνει τὴν ῥητορικὴν οἷον παραφυές τι τῆς διαλεκτικῆς εἶναι καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας, ἣν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικὴν. διὸ καὶ ὑποδύεται ὑπὸ τὸ σχῆμα τὸ τῆς πολιτικῆς ἢ ῥητορικῆς καὶ οἱ ἀντιποιοῦμενοι ταύτης τὰ μὲν δι' ἀπαιδευσίαν, τὰ δὲ δι' ἀλαζονείαν, (30) τὰ δὲ καὶ δι' ἄλλας αἰτίας ἀνθρωπικὰς: ἔστι γὰρ μόνιον τι τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὁμοίωμα, καθάπερ καὶ ἀρχόμενοι εἶπομεν: περὶ οὐδενὸς γὰρ ὠρισμένου οὐδετέρου αὐτῶν ἐστὶν ἐπιστήμη πῶς ἔχει, ἀλλὰ δυνάμεις τινὲς τοῦ πορίσαι λόγους. (Αριστοτέλης, Ρητορική, βιβλίο πρῶτο)

(Βασίλης Συμεωνίδης, Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΙΘΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ "ΡΗΤΟΡΙΚΗ" ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/c_likiu/pitho_Aristotelis.htm)

Μετάφραση:

Από τις αποδείξεις άλλες είναι άτεχνες και άλλες έντεχνες. «Άτεχνες» ονομάζω αυτές που δεν έχουν την αρχή τους σε μας, αλλά υπήρχαν πριν από μας (π.χ. οι μάρτυρες, οι ομολογίες που αποσπώνται με βασανιστήρια, τα συμβόλαια και όσα άλλα παρόμοια). «Έντεχνες», πάλι, ονομάζω αυτές που, με τη βοήθεια της τεχνικής που διαθέτει η ρητορική, μπορούν να κατασκευασθούν από μας· πρέπει, επομένως, τις πρώτες να τις

χρησιμοποιήσουμε, τις άλλες να τις βρούμε.

Ο ρητορικός λόγος, λειτουργεί πειστικά με τρεις τρόπους: άλλοτε μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα, άλλοτε μέσω της συγκεκριμένης διάθεσης που δημιουργεί στην ψυχή του ακροατή και άλλοτε με τα αποδεικτικά ή φαινομενικά αποδεικτικά επιχειρήματα που περιέχει ο ίδιος. Με τον χαρακτήρα του ο ρήτορας πείθει όταν μιλάει με τέτοιον τρόπο ώστε ο λόγος του να τον κάνει αξιόπιστο· γιατί στους έντιμους ανθρώπους χαρίζουμε σε μεγαλύτερο βαθμό και με περισσότερη προθυμία την εμπιστοσύνη μας για όλα, βέβαια, εν γένει, τα θέματα, κατά τρόπο όμως απόλυτο για τα θέματα στα οποία δεν υπάρχει βεβαιότητα και μας αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας. Και αυτό όμως πρέπει να προκύπτει από τον λόγο και όχι να είναι το αποτέλεσμα μιας καλής ιδέας που έχουμε από πριν για τον ρήτορα: εγώ δεν δέχομαι, όπως το δέχονται κάποιοι συγγραφείς εγχειριδίων ρητορικής, ότι η εντιμότητα του ρήτορα δεν αποτελεί στοιχείο της ρητορικής τέχνης, γιατί δήθεν δεν συντελεί καθόλου στο να πεισθεί ο ακροατής· ίσα ίσα θα έλεγα ότι ο χαρακτήρας του ρήτορα είναι σημαντικότατο μέσο πειθούς.

Μέσω των ακροατών, πάλι, πείθει ο ρήτορας, όταν ο λόγος του τους κάνει να κυριευθούν από κάποιο πάθος γιατί δεν παίρνουμε τις ίδιες αποφάσεις λυπημένοι ή χαρούμενοι, κυριευμένοι από αγάπη ή από μίσος, και αυτό, όπως είπαμε, είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο επιχειρούν να συγκεντρώσουν την προσοχή τους οι σημερινοί συγγραφείς εγχειριδίων ρητορικής – σ' αυτά όμως θα αναφερθούμε λεπτομερειακά, όταν θα μιλήσουμε για τα πάθη. Τέλος οι ακροατές πείθονται από τον ίδιο τον λόγο, όταν τους δείξουμε καθαρά την αλήθεια ή την αληθοφάνεια χρησιμοποιώντας ό,τι είναι πειστικό στην κάθε επιμέρους περίπτωση.

Αφού λοιπόν, οι αποδείξεις πετυχαίνονται με αυτά τα μέσα, είναι φανερό ότι ικανός σ' αυτές είναι αυτός που μπορεί να κάνει συλλογισμούς και να μελετάει τους χαρακτήρες, τις αρετές και, τρίτον, τα πάθη (τη φύση του κάθε πάθους, τις ιδιότητες του, το από τι γεννιέται και με ποιον τρόπο). Από όλα αυτά συνάγεται ότι η ρητορική είναι κάτι σαν παραφυάδα της διαλεκτικής και της ηθικής επιστήμης, που σωστό είναι να τη λέμε πολιτική επιστήμη. Αυτός είναι και ο λόγος που η ρητορική εμφανίζεται με τα ρούχα και τη μάσκα της πολιτικής· το ίδιο κάνουν, άλλοτε από αμάθεια, άλλοτε από κομπασμό και άλλοτε για κάποιον άλλο ανθρώπινο λόγο, και όλοι εκείνοι που παριστάνουν ότι είναι κάτοχοι της· γιατί η ρητορική, όπως το είπαμε και στην αρχή, είναι ένα μέρος της διαλεκτικής και της μοιάζει· γιατί ούτε η μια ούτε η άλλη είναι επιστήμη που ασχολείται με τη φύση και τα χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου αντικειμένου, αλλά και οι δυο τους είναι ικανότητες παραγωγής συλλογισμών.

(Αριστοτέλης, Ρητορική Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής, 2002 Θεσσαλονίκη: Ζήτρος. Διαθέσιμο στο http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/c_likiu/pitho_Aristotelis.htm)

Η ρητορική, είναι η ικανότητα να εντοπίζονται, στην κάθε περίπτωση, τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να πείσουν τον εκάστοτε ακροατή. Αυτό δεν έχει τη δυνατότητα να το πράξει καμία άλλη τέχνη. Η καθεμιά από τις άλλες τέχνες είναι διαφωτιστική και πειστική στο εκάστοτε δικό της αντικείμενο- η ιατρική στα θέματα υγείας και αρρώστιας, η γεωμετρία στις ιδιότητες των μεγεθών, η αριθμητική στους αριθμούς-. Η ρητορική όμως έχει τη δυνατότητα να εντοπίζει τα στοιχεία που μπορούν να πείθουν σε κάθε θέμα που απασχολεί. Αυτό είναι και που μας κάνει να λέμε ότι η ρητορική δεν προϋποθέτει ειδικές γνώσεις για επιμέρους συγκεκριμένα

θέματα. Ο ρητορικός λόγος λειτουργεί πειστικά με τρεις τρόπους, μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα, μέσω της διάθεσης που δημιουργεί στην ψυχή του ακροατή ή με τα αποδεικτικά ή φαινομενικά αποδεικτικά επιχειρήματα που περιέχει ο ίδιος. (Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος, Χρίστος Ι. Δάλκος, Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος, Νικόλαος Ι. Μπονόβας & Σπυρίδων Α. Παργινός. Ρητορικά κείμενα Β' ενιαίο λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης. Συγγραφείς. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>)

Οστόσο, πρέπει να τονιστεί ακόμη πως, ο ρήτορας δεν πρέπει να έχει μόνο ως στόχο την πειθώ του ακροατηρίου αλλά παράλληλα οφείλει να διαβλέπει και να χρησιμοποιεί το κατάλληλο λεκτικό μοντέλο, προκειμένου να κέντρισει και να προσελκύσει το ενδιαφέρον. Η χρήση παραδειγμάτων σε συνδυασμό με κατάλληλα γλωσσικά σχήματα, βοηθάει τον ρήτορα να επηρεάσει την ψυχολογία του ακροατηρίου και να δημιουργήσει μια επικοινωνιακή προσέγγιση, βασισμένη σε λογικές αρχές που επικυρώνουν την καθολικότητα, καθώς και την εγκυρότητα των προτάσεων από τις αποδείξεις που χρησιμοποιεί ο ρήτορας άλλες είναι έντεχνες και άλλες άτεχνες.

Έντεχνες αποδείξεις: Είναι εκείνες που ο ίδιος ο ρήτορας επινοεί. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν:

- Α. Τα **ενθυμήματα**, βραχυλογικοί συνήθως συλλογισμοί οι οποίοι, αναλόγως των προτάσεων, των δεδομένων δηλ. στα οποία στηρίζονται, δίδουν συνήθως πιθανά, αλλά και ασφαλή κάποτε συμπεράσματα. Η βραχυλογία του ενθυμήματος υπηρετεί την κομψότητα του λόγου, την οικονομία του χρόνου και δεν εκνευρίζει τον ακροατή, ο οποίος αισθάνεται ότι υποτιμούν τη νοημοσύνη του, όταν του αναλύουν τα αυτονόητα. Τα ενθυμήματα στηρίζονται σε γενικά παραδεκτές απόψεις και τρόπους σκέψεως που ονομάζονται «κοινοί τόποι» (κοινόχρηστα επιχειρήματα).
- Β. Τα **παραδείγματα**. Είναι πραγματικά ή πλαστά (παραβολές). Είναι όμως ενδείξεις μόνον. Η αποδεικτική τους αξία στηρίζεται στην ομοιότητα ή την αναλογία προς αυτό που ζητείται να αποδειχθεί. Ο απλοϊκός πάντως ακροατής επηρεάζεται, καθώς γενική είναι η αντίληψη πως ό,τι συμβαίνει στον έναν μπορεί να συμβεί στον καθένα.
- Γ. Οι **γνώμες**. Είναι αποφθέγματα για ζητήματα γενικού χαρακτήρα και επομένως μπορεί να λεχθεί γι' αυτές ό,τι και για τα ενθυμήματα. Η αποδεικτική τους αξία εξαρτάται από τον βαθμό που αναγνωρίζονται γενικώς ως ορθές ή από το κύρος αυτού που τις έχει διατυπώσει.
- Δ. Τα **ήθη**. Η πειστικότητα του ρήτορα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την εντύπωση που θα προξενήσει στο ακροατήριο ο ίδιος ως προσωπικότητα. Αν κατορθώσει να επιβάλει την εικόνα του ως έντιμου ανθρώπου και πολίτη, οι λόγοι του γίνονται πειστικότεροι, αφού είναι λογικό οι άνθρωποι να εμπιστεύονται τους φρόνιμους και ενάρετους. Αντιθέτως προσπαθεί να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο και έτσι να εξουδετερώσει την πειστικότητα των επιχειρημάτων του. Και όταν ακόμη είναι υποχρεωμένος να ψέξει τη συμπεριφορά τους, σπεύδει να την αποδώσει στην κακή επίδραση ή την προδοτική δράση άλλων, των αντιπάλων του. Αυτή η ηθοποιία (ρήτορα, αντιπάλου, ακροατή) ασκούσε μεγάλη επίδραση στο ακροατήριο και απαντάται σε όλα τα μέρη του ρητορικού λόγου.
- Ε. Τα **πάθη**. Επίσης σε όλη τη διάρκεια της αγορεύσεως ο ρήτορας,

γνωρίζοντας ότι οι άνθρωποι αποφασίζουν περισσότερο συναισθηματικά παρά λογικά, προσπαθεί να διεγείρει στις ψυχές των ακροατών του τα συναισθήματα που τον συμφέρουν ή να μεταγγίσει τα συναισθήματα που κυριαρχούν στη δική του ψυχή.

(Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος, Χρίστος Ι. Δάλκος, Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος, Νικόλαος Ι. Μπονόβας & Σπυρίδων Α. Παργινός. Ρητορικά κείμενα Β' ενιαίου λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>)

Άτεχνες αποδείξεις: Άτεχνες αποδείξεις είναι αντικειμενικά πειστήρια που δεν οφείλονται στην τεχνική δεξιότητα του ρήτορα όπως νόμοι, μαρτυρικές καταθέσεις, όρκοι και έγγραφα όπως συμβόλαια, διαθήκες κ.λπ. (Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος, Χρίστος Ι. Δάλκος, Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος, Νικόλαος Ι. Μπονόβας & Σπυρίδων Α. Παργινός. Ρητορικά κείμενα Β' ενιαίου λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>)

Ο Βασίλης Κάλφας στην διπλωματική του, συμπερνεί πως οι άτεχνες αποδείξεις είναι οι νόμοι, οι μάρτυρες, οι συμβάσεις, οι ομολογίες, που αποσπώνται από βασανιστήρια και τέλος ο όρκος. Υπό το πρίσμα μιας επιχειρηματολογίας που είναι ικανή να στηρίζει την θέση και την αντίθετη προς αυτήν θέση, παρουσιάζονται και οι άτεχνες αποδείξεις. Στην περίπτωση που ο ρήτορας υποστηρίζει μια θέση, η οποία είναι αντίθετη σε έναν νόμο, τότε προτείνονται λύσεις για την προσέλαση του νόμου, όπως για παράδειγμα η αναφορά σε έναν άλλο νόμο με πιο γενικό χαρακτήρα με σκοπό την επιεικέστερη αντιμετώπιση. Εάν ένας νόμος έχει διφορούμενο χαρακτήρα, τότε πρέπει να τονίζεται περισσότερο η κατεύθυνση που συνηγορεί υπέρ της θέσης του ρήτορα και να ελαχιστοποιείται η αντίθετη της. Θα λέγαμε ότι οι άτεχνες αποδείξεις αποτελούσαν 'γεγονότα του λόγου' ή διαφορετικά επεξηγώντας τον χαρακτηρισμό, ως ένα σύνολο από προτάσεις οι οποίες προϋπήρξαν του ρητορικού λόγου χωρίς να αλλοιωθεί η διατύπωση των προτάσεων αυτών. Ο ρήτορας θα μπορούσε δυνητικά να τις χρησιμοποιήσει με τη μορφή των έντεχνων αποδείξεων, παρεμβαίνοντας ουσιαστικά στον τρόπο που αυτές θα ερμηνευόταν από το δικαστήριο ή αμφισβητώντας την αξία της όποιας εγκυρότητας είχαν μέσω του τρόπου που αυτές παρήχθισαν. Μια μαρτυρία ενός δούλου ή η μαρτυρία ενός ανθρώπου που είχε υποστεί βασανιστήρια θα μπορούσε να παραλειφθεί. Ένας άλλος τρόπος μεθόδευσης των άτεχνων αποδείξεων ήταν η σειρά της παράθεσης των στοιχείων στο ρητορικό λόγο. Η σειρά που παρουσιάζονται τα στοιχεία προφανώς δεν ήταν καθόλου τυχαία. (Βασίλης Κάλφας, διπλωματική εργασία: <<Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΘΕΑΙΓΗΤΟΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ>>. Διαθέσιμο στο <http://ikee.lib.auth.gr/record/129873/files/ramantanis.PDF>)

4. Απαραίτητες δεξιότητες Ρήτορα

Η έντεχνη ρητορεία, προϋπέθετε κάποιες φυσικές ικανότητες και απαιτούσε πολλές γνώσεις και δεξιότητες. Ο ρήτορας έπρεπε να διαθέτει ένταση, ευκρίνεια και ευχάριστη χροιά φωνής, διάρκεια αναπνοής, ευφράδεια, αυτοπεποίθηση και τόλμη, ώστε να μη δειλιάζει και τραυλίζει μπροστά στο πλήθος. Έπρεπε επίσης, όχι μόνο να χειρίζεται χωρίς γραμματικά και συντακτικά σφάλματα τον λόγο, αλλά να γνωρίζει σε βάθος τους τρόπους του καλλωπισμού του και να προσαρμόζει το ύφος προς τη φύση του θέματος. Απαραίτητη βέβαια, ήταν η γνώση της δομής του ρητορικού λόγου και η ικανότητα να επινοεί, να επιλέγει και να τοποθετεί στον κατάλληλο τόπο τα επιχειρήματα που αρμόζουν. Ήταν επίσης ανάγκη, να γνωρίζει τα ανθρώπινα πάθη, την ψυχολογία του πλήθους και του συγκεκριμένου ακροατηρίου, ώστε να λέγει τα κατάλληλα στον κατάλληλο χρόνο και τόπο, να αποσιωπά τα ασύμφορα και να διεγείρει ευνοϊκά για τις επιδιώξεις του συναισθήματα. Ήταν ακόμη υποχρεωμένος να γνωρίζει τους νόμους, τους θεσμούς, τον τρόπο διοικήσεως, τα οικονομικά, τις εξωτερικές σχέσεις και την ιστορία της πόλεως. (Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Διαθέσιμο στο <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090.18654/>)

Θα λέγαμε πως, είναι σπουδαίο στοιχείο στο χαρακτήρα και στο ήθος του λέγοντος, θεωρείται η σταθερή και αμετάβλητη στάση του, στις συμφωνίες που έχει κάνει, στη φιλία του με τους ανθρώπους, στην ισότιμη και σταθερή συμπεριφορά του προς όλους, στο σεβασμό και στη διατήρηση των αρχών, καθώς και με την ανωτερότητα με την οποία χειρίζεται τα πράγματα, δίνοντας πάντα προτεραιότητα στο κοινό συμφέρον, ικανοποιώντας τα συμφέροντα του πλήθους και όχι μεμονωμένων ατόμων. Ο συγγραφέας, επιχειρεί την συναρμογή της συγκρότησης του λόγου με την αρετή, όπως προκύπτει από τις γενικές συμβουλές που παρέχει για το ήθος του λέγοντος. Ο χαρακτήρας και το ήθος του λέγοντος, είναι η βασική αρχή με την οποία διασφαλίζεται η αποτροπή από τις συμφορές και η παρουσία και παρότρυνση προς τα καλά. (Σωτηρία Τριαντάρη, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΜΙΣΩΝΑ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ)

Έτσι λοιπόν, στην πραγματεία του ο Αριστοτέλης, αναλύει τα πρόσοντα ενός επιτυχημένου ρήτορα. Κάνει μια συνοπτική αναφορά, για την κομψότητα του ύφους, η οποία μπορεί εύκολα να επιτευχθεί με σύντομα επιχειρήματα, τα οποία μπορεί να είναι ημιτελή ενθυμήματα ή γνωμικά που να γίνονται κατανοητά στο ακροατήριο. Για την σωστή χρήση του λόγου, από τον ρήτορα θα πρέπει, κατα τον φιλόσοφο, να γίνεται διαχωρισμός του λόγου του σε αρχή, μέση και τέλος. Ακόμη, για την σωστή διαμόρφωση θα πρέπει να γίνεται μια συνοπτική ανακεφαλαίωση και μια αναφορά σε κάθε τμήμα λόγου χωριστά. Με το τρόπο αυτό, ο ρήτορας, θα επιτύχει και επέκταση του λόγου και καλύτερη κατανόηση των λεγομένων του από το ακροατήριο. Ακόμη, ο ρήτορας, θα πρέπει να προσέχει την επιλογή των λέξεων καθώς και την διάταξη και την χρήση, αυτών. Ο φιλόσοφος, αφιερώνει τρία κεφάλαια απο το έργο του και αναφέρει τέσσερις μορφές διάταξης: α) τοποθέτηση όμοιων λέξεων διάσπαρτα β) χρήση ίδιων λέξεων ή αλλαγή με άλλες γ) ονομασία των λέξεων με μια ή περισσότερες λέξεις και δ) αναφορά των όσων έγιναν είτε με μετάθεση λέξεων είτε με παρεμβολή άλλων λέξεων. Επίσης, για την επίτευξη της σαφήνειας του λόγου, θα πρέπει ο ρήτορας να αποφεύγει τις αμφίσημες λέξεις, την ασυνταξία των λέξεων, την

εσφαλμένη τοποθέτηση των άρθρων. Οι λεκτικές και υφολογικές παρατηρήσεις του Αριστοτέλη, οδηγούν έναν αρχάριο ρήτορα στα σωστά βήματα της χρήσης του λόγου και με την συνεχή εξάσκηση θα μπορεί και αυτός να διδαχθεί τις <<μεθόδους του λέγειν>> και να τις διακρίνει. (Σωτηρία Τριαντάρη, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Διαθέσιμο στο <http://www.academia.edu>)

Γενικότερα, η άποψη που κυριαρχεί για την εικόνα και την συμπεριφορά ενός ρήτορα είναι ξεκάθαρη και ισχύει και για τον σημερινό "ρήτορα". Θα πρέπει να είναι ευχάριστος, να επικοινωνεί με το ακροατήριο του, να μεταφέρει στο ακροατήριο τις πεποιθήσεις του, να έχει πειθαρχία σκέψης και κυρίως να χρησιμοποιεί τον λόγο σωστά και με σύνεση. Ο ρήτορας, πρέπει να εξάπτει το πάθος, να επιβάλλεται στο ακροατήριο και να είναι ηθικός και συναισθηματικός.

Όλα τα παραπάνω, ανήκουν στην Τέχνη της Ρητορικής και αν κάποιος δεν γνωρίζει και δεν μπορεί να την εκφράσει, είναι σίγουρα πως δεν πρόκειται να επιτύχει την επικοινωνιακή τακτική με το ακροατήριο του. Ενώ αντίθετα, όποιος καταφέρει να κάνει κτήμα του την τέχνη της ρητορικής, αποκτά την ικανότητα να αγνωρίζει τα μέσα της συναισθηματικής πειθούς. Τέλος, το κοινό σχηματίζει μια εντύπωση για τον ρήτορα, η οποία εξαρτάται, από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει αυτός την ομιλία του. (Γεώργιος Ιωάννου Παπατριανταφύλλου, Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ)

5. Η Σπουδαιότητα της Γλώσσας για τον Αριστοτέλη

Αρχικά, αξίζει να τονισθεί, πως ο Αριστοτέλης, όπως και οι προκατοχοί του, αναγνώρισε τη μεγάλη σπουδαιότητα που έχει η γλώσσα για τον ανθρώπινο βίο. Ο φιλόσοφος, υποστήριξε πως η γλώσσα είναι ένα φυσικό φαινόμενο με μια βιολογική βάση στην ανθρώπινη φυσιολογία. Διαίρεσε όλες τις χρήσεις της γλώσσας στις εξής κατηγορίες: τη **θεωρητική** (περιλαμβάνει περιοχές φιλοσοφίας και επιστήμης), την **πρακτική** (περιλαμβάνει την πολιτική και ηθική) και την **παραγωγική** (περιλαμβάνει τη ρητορική, τη λογοτεχνία και την ποίηση).

- **Θεωρητική** χρήση της γλώσσας => Διαπραγμάτευση της αλήθειας αυτών που υποστηρίζει και απευθύνει στους άλλους.
- **Πρακτική** χρήση της γλώσσας => Μέσο επικοινωνίας, το οποίο επηρεάζει την ατομική και συλλογική συμπεριφορά. Σ' αυτήν την κατηγορία επιδίωξη του ρήτορα είναι η πειθώ και ο σκοπός είναι η συνετή πράξη.
- **Παραγωγική** χρήση γλώσσας => Η γλώσσα λειτουργεί ως υλικό ενός καλλιτέχνη και έχει ως σκοπό την διαπαιδαγώγηση του ακροατηρίου και την καλλιέργεια των αισθητικών αισθητηρίων.

Η γλώσσα αποτελεί το μέσο της ρητορικής, της τεχνικής της πειθούς, η οποία καθοδηγεί το ακροατήριο στη μια ή στη άλλη άποψη. Είναι το όπλο του ρήτορα και θα πρέπει να το χειρίζεται με ευχέρια, ώστε να κατακτήσει την ψυχολογία και την αποδοχή του ακροατηρίου. Δεν απαιτείται μόνο ευγλωττία από τον ρήτορα, αλλά και ορθή χρήση των λέξεων, καλή και καθαρή άρθρωση, δυνατή και ευχάριστη φωνή, καθώς και το να μην μιλάει βιαστικά ή πολύ αργά αλλά ούτε και να είναι φλύαρος ή πολύ σύντομος. Στην περίπτωση της Ρητορικής Τέχνης, ο ρήτορας επιχειρεί να συμμεριστεί τις ίδιες σκέψεις στις οποίες οδηγεί και τους ακροατές του, πράγμα που το πετυχαίνει μέσα από την ποιότητα του λόγου, η οποία εξαρτάται από τις λέξεις που θα χρησιμοποιήσει, τα λεκτικά σχήματα και το ύφος, ώστε να υπάρχει σαφήνεια και ακρίβεια ανάμεσα στην σκέψη και τον λόγο. Έτσι, ανάλογα με το τι θέλει να πετύχει ο ρήτορας, χρησιμοποιεί την κατάλληλη κάθε φορά γλώσσα. (Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ, Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ)

Όλα εξαρτώνται, από την διαχείριση του λόγου του ρήτορα. Αν η ρητορική τέχνη εστιάζει περισσότερο στην πειθώ και όχι τόσο στην αλήθεια, τότε μόνο η σωστή διαχείριση του λόγου από τον ρήτορα θα μπορέσει να πείσει το ακροατήριο. Επομένως, ο λόγος καθίσταται το βασικό εργαλείο ενός ρήτορα και αναδεικνύει τον χαρακτήρα του.

Η πειθώ υλοποιείται μέσα από μια τριπλή αλλαγή που μπορεί να προκαλέσει ο λόγος του ομιλητή/ συγγραφέα στη συνείδηση του αποδέκτη του: α) αλλαγή διανοητική, αφού οδηγείται στο να δεχθεί την αλήθεια μιας θέσης που ως τότε δεν δέχονταν ή, έστω, να επιβεβαιώσει την αλήθεια μιας άλλης με την οποία δεν διαφωνεί, β) αλλαγή συναισθηματική, αφού η υιοθέτηση μιας θέσης συνοδεύεται κανονικά (ή και προετοιμάζεται) από τον αιχμαλωτισμό της ευμένειας του αποδέκτη, ευμένειας που στην προφορική πειθώ κερδίζεται με την κίνηση του σώματος, τη γοητεία του βλέμματος και τα παραγωγιστικά χαρακτηριστικά της εκφοράς του

λόγου, και γ) αλλαγή συμπεριφοράς, αφού η πειθώ, όταν επιτυγχάνει το στόχο της, παρακινεί τον αποδέκτη σε συγκεκριμένη δράση (αλλαγή πολιτικού προσανατολισμού, υιοθέτηση νέων θρησκευτικών αντιλήψεων, διαμόρφωση αγοραστικής συμπεριφοράς κ.ά.)

(Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΕΙΘΟΥΣ. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/discourse/2_2_3/index.html)

Η ανθρώπινη γλώσσα, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, δεν είναι απλώς έμφυτη ή καθολική, αλλά είναι κοινωνική και ποικίλη και αυτό φαίνεται και στην ρητορική του, όπου ο ρήτορας ανάλογα με το ακροατήριο που επιχειρεί να πλησιάσει ο λόγος του ποικίλλει λεκτικά και υφολογικά. Συνάμα, με τον λόγο του ρήτορας επιχειρεί να συνενώσει και να συγκινήσει το ακροατήριο του. Στο σημείο αυτό, ο λόγος του ρήτορα έχει να προσθέσει και ένα ακόμη βασικό στοιχείο που καθιστά τη γλώσσα κοινωνική, διότι αυτή δεν εκφράζει και δεν διαγείρει μόνο συναισθήματα αλλά ξεδιπλώνει και ηθικές ιδιότητες. Τέτοιες ιδιότητες ξεδιπλώνεται στο ρητορικό λόγο, με τον οποίο ο ομιλητής καλείται να πετύχει ένα από τα βασικά στοιχεία την παρουσία του χαρακτήρα του και κατά συνέπεια του ήθους του στο ακροατήριο. Στο πλαίσιο αυτό, ο Αριστοτέλης θεώρησε ότι η ανθρώπινη γλώσσα είναι αποκύημα της ανθρώπινης κοινωνικής συμβατικότητας. Η επικοινωνία είναι δυνατή, κατά τον Αριστοτέλη, εφόσον η γλώσσα είναι κοινωνική.

Τέλος, το σημαντικότερο στοιχείο της γλώσσας, όσον αφορά την ρητορική, είναι η επίδραση της, στους ανθρώπους. Συγκεκριμένα, το ακροατήριο του ρήτορα επηρεάζεται συναισθηματικά και διανοητικά, από τα λόγια του. Η ρητορική επίδραση, εμφανώς είναι το αποτέλεσμα μιας γλωσσικής καλλιτεχνείας. Ο ρήτορας εκμεταλλεύεται την ανθρώπινη ικανότητα για συναισθηματικές συγκινήσεις, την επιδεκτικότητα τους να μιλούν, την αβεβαιότητα τους για τη φύση του κόσμου και την αποδοχή τους ότι η γλώσσα συμπίπτει με τα πράγματα που ονομάζει. (Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ, Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αριστοτελική Ρητορική, είναι τόσο «τέχνη» όσο και «ρητορική», αλλά με αυτή την ιεραρχική σειρά: είναι δηλαδή η συγκρότηση, για πρώτη φορά στην ιστορία, μιας συστηματικής μεθόδου για το δημόσιο λέγειν, η οποία εξετάζει και εκθέτει όλα τα μέσα της πειθούς, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, και κυρίως σε σύγκρουση με τις τρέχουσες (την εποχή του Αριστοτέλη όσο και σήμερα) αντιλήψεις που θέλουν την πειθώ να ασκείται με τη διαστρέβλωση της κρίσης και τον υποβιβασμό του κριτή σε παθητικό συναινούντα. Ομοια της διαλεκτικής, η ρητορική κάνει «έντεχνο» ένα πεδίο του λόγου ακόμα πιο ευρύ από τα λογικά επιχειρήματα, καθότι συμπεριλαμβάνει τον χαρακτήρα (ήθος) και το συναίσθημα (πάθος), εκτός από την επιχειρηματολογία ως τέτοια. Η ρητορική, στην τεχνική, αριστοτελική εκδοχή της, «λογικοποιεί» το άλογο από τη μια, από την άλλη όμως εκτίθεται σε αυτό, υφίσταται τις συνέπειες της φιλοδοξίας της, κατά κάποιον τρόπο – και είναι πραγματικά εξαιρετική η παρουσίαση του Π. Μπασάκου για την «κατασκευαστική ατέλεια», δηλαδή τη διπλή τριμερή δόμηση της πραγματείας του Αριστοτέλη, ανάλογα με τα μέσα της πειθούς (ήθος, πάθος, λόγος) και ανάλογα με το είδος του ρητορικού λόγου (συμβουλευτικό, δικανικό, επιδεικτικό). Έτσι, η υπόστασή της είναι διττή: σαν λογική μέθοδος αλλά και σαν εγχειρίδιο του ρήτορα, χωρίς να υποβαθμίζει ή να εκχωρεί καμία από τις δύο αξιώσεις της, τη θεωρητική και την πρακτική (για να το πούμε χοντρικά), διεκδικεί τη συγκρότησή της στον τόπο και τη στιγμή εκείνη που ο φιλόσοφος τολμά να κατεβεί στην αρένα της πόλης (του), να αναπνεύσει τον «βρόμικο αέρα» (της) και να αφήσει την τάξη (του) και το φαινομενικό περιρρέον χάος (της) να έρθουν σε επαφή, να συγκρουστούν, να χωριστούν και, ίσως, ιδανικά, να σμίξουν κάποτε.

(Γιώργος Καράμπελας, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ, ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ (2016), Ανοιχτό βιβλίο. Διαθέσιμο στο: <http://www.efsyn.gr/arthro/i-pio-gnosti-mas-agnosti-ritoriki>)

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

- Σωτηρία Τριαντάρη, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΘΕΜΙΣΩΝΑ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ, εκδόσεις ΖΗΤΡΟΣ (2012)
- Αριστοτέλης, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ, Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ. Λυπουρλής, 2002 Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ (Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ), εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
- Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος, Χρίστος Ι. Δάλκος, Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος, Νικόλαος Ι. Μπινόβας & Σπυρίδων Α. Παργινός. Ρητορικά κείμενα Β' ενιαίο λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης.
- W. D (William David) Ross, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (1877), Β' έκδοση. Μετάφραση Μαριλίζα Μήτσου

ONLINE

- Σωτηρία Τριαντάρη, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ. Αναρτήθηκε από το http://www.academia.edu/25510653/Η_ΡΗΤΟΡΙΚΗ_ΤΟΥ_ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ_ΣΤΗΝ_ΗΘΙΚΗ_ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ_ΤΟΥ_ΑΝΘΡΩΠΟΥ
- Σωτηρία Τριαντάρη, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Αναρτήθηκε από το <http://www.academia.edu>
- Christof Rapp, ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Αναρτήθηκε από το <https://ekivolosblog.wordpress.com>
- ΡΑΜΑΝΤΑΝΗΣ ΝΙΚΟΣ, ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ «Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ». Αναρτήθηκε από το <http://ikee.lib.auth.gr/record/129873/files/ramantanis.PDF>
- Αριστοτέλης, Ρητορική Βιβλίο Πρώτο. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Δ.

Λυπουρλής, 2002 Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, σελ. 136-161. Αναρτήθηκε από το <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>

- Φάνης Κακρίδης, Αρχαιογνωσία και Αρχαιογλωσσία στη Μέση Εκπαίδευση Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία. Αναρτήθηκε από το http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_051.html
- Βασίλης Κάλφας, Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ. Αναρτήθηκε από το https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/683/1/00.%209965_master_document.pdf
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Αναρτήθηκε από το http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=54&m=1
- Φωτεινή Εγγλέζου, Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (2013). Αναρτήθηκε από το http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_RITORIKI/Egglezou-ToRitorikoEpixirima.pdf
- Μαρία Λασσιθιωτάκη, ΠΕΙΘΩ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ: ΗΘΟΣ-ΠΑΘΟΣ-ΛΟΓΟΣ, Περιοδικό "Σύγχρονη Ψυχολογία" Αναρτήθηκε από το <http://www.2search.gr/psychology/view.asp?article=13&catid=5&nav=0>
- Μανώλης Πολυχρονίδης, ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ. Αναρτήθηκε από το <http://www.rhetoric-in-athens.gr/%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7.html>
- Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία, Ρητορικά Κείμενα. Αναρτήθηκε από το <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>
- Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος, Χρίστος Ι. Δάλκος, Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος, Νικόλαος Ι. Μπονόβας & Σπυρίδων Α. Παργινός. Ρητορικά κείμενα Β' ενιαίου λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης. Αναρτήθηκε από το <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>
- Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Αναρτήθηκε από το <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B124/636/4090,18654/>
- Γιώργος Καράμπελας, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ, ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ (2016), Ανοιχτό βιβλίο. Αναρτήθηκε από το <http://www.efsyn.gr/arthro/i-pio-gnosti-mas-agnosti-ritoriki>

- Ελλήνων Φιλοσοφία. Αναρτήθηκε απο το http://ellinofilosofia.blogspot.gr/2011/03/blog-post_07.html
- Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. Αναρτήθηκε απο το <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C119/464/3085,12344/>
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΕΙΘΟΥΣ. Αναρτήθηκε από το http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/discourse/2_2_3/index.html